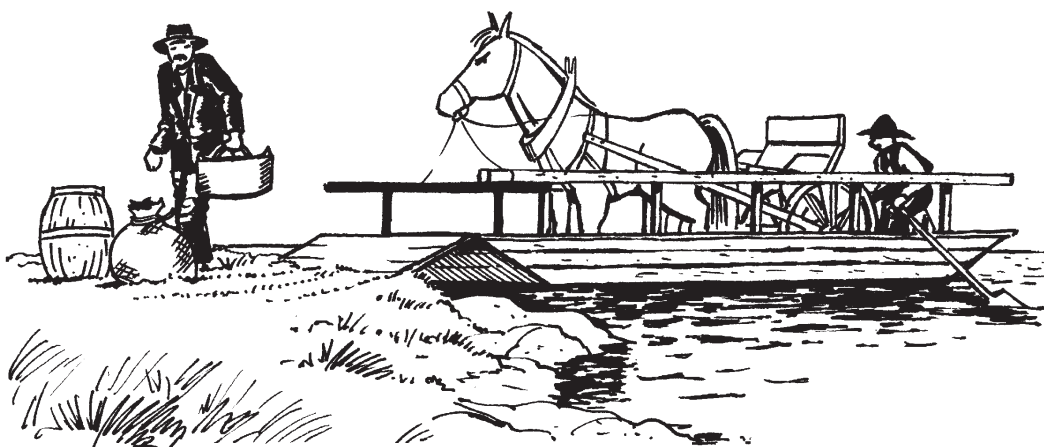

ÆTTER-MÅL

Årsskrift for Lund Historie- og Ættesogelag

2. årgang 2002

Les om:

- Gursligruvene
- Laks i Lundevatnet
- Postrøveri i Drangsdalen
- Indre-Sandstøl – Espelistøl
og mye, mye mer...

Kroner 100,-

ÆTTER-MÅL

Lokal- og slekthistorisk magasin for Lund.

Utgitt av: Lund Historie- og Ættesogelag.

Opplag: 400

Adresse:

Ved leder Torbjørn Kjørmo, 4462 Hovsherad.

Redaksjon: Olav Gard Røyland, Sonja Surdal, Hill Jonsson Ollestad og Armin Stock.

Tegning på forsiden:

Ferje på Hovsvannet tegnet av: Svein Børge Stuhaug

Innhold

Gode sambygdinger

Årsskriftet - lokallhistoriske røtter!

Gursli Molybdengruver

Laks i Lundevatnet og Moisaåna

"Sara" - Første bil for lokaltransport til og frå Hovsherad

Husmannsplassen - Surtemyr

Postrøveriet i Drangsdalen lørdag den 1. mai 1824

Kvernperioden

Drømmen om "det gode liv"

Ferjen Hove-Skjeggestad

Lund Bygdeungdomslag

Turen til Ystemyr

Kyr med tradisjoner

Kristenlivet i Hovsherad - på Betania, Hovstun og ungdomslokalet

Veien over Skydalsheia

Skjebnen til ein ung lærar

Didrik Østrem forteller

På leit etter Lars Olsen Taghold

Indre-Sandstøl og Espelistøl - perler å ta vare på

Gode sambygginger!

Da vi for et år siden sendte ut første nummer av Ætter-mål, var vi spent på reaksjonen. Nå kan vi glede oss over alle de positive tilbakemeldingene vi har fått. Det er inspirerende, og vi håper at også dette heftet vil bli lest med interesse.

Men når det er sagt, vil jeg gjerne minne dere på dette: Hvis noen av dere vet mer om et tema enn det vi har klart å få fram, så la oss få vite det! Vi jobber hele tiden med å få tak i mest mulig stoff, men ofte blir det brokkes som vi må sette sammen. Derfor kan vi ikke hevde at det er "sannheten" vi presenterer i artiklene - bare det vi mener å vite akkurat nå. Dessuten oppfordrer vi alle til å skrive om stort og smått! Hiv deg uti det med det du måtte ha å bidra med! Ingen av oss som skriver er profesjonelle på dette feltet, men vi kan gjøre noe likevel.

Også dette året har vi hatt flere fine turer, to av dem i samarbeid med Musèets Venner. Alle slike turer gir nye opplevelser og ny innsikt – så bli gjerne med ved neste anledning.

Vi har påtatt oss to oppgaver som jeg spesielt vil nevne. Turstiene som Opplev Dalane står bak, skal vedlikeholdes, og denne sommeren har vi hatt ansvaret for strekningen Gya – Heskestad – Dybing – Rødland, til sammen 24 kilometer. Dette er betalt arbeid. I skrivende stund er et nytt prosjekt på gang. Den gamle postveien over Skydalsheia skal rustes opp til samme standard som de merkede løypene i Opplev Dalane. Her er ryddearbeid nok! Ruten over heia har vært mye brukt de senere år, men likevel har einer og ungbjørk fått lov til å overta store deler av den opprinnelige veien. Men nå skal den fram igjen, og det er medlemmene av Lund historie- og ættesogelag som skal gjøre det!

Som leder for laget har jeg opplevd et nytt positivt år. Det takker jeg for. Og jeg gjentar det som tidligere er sagt: Velkommen som medlem og medarbeider - eller i det minste som deltaker på turene våre til stadig nye interessante mål i Lund!

Laget har 54 medlemmer. Styret for Lund historie og ættesogelag 2002: Torbjørn Kjømø, leder – Toril Helene Salvesen, sekretær – Anne Lise Skaar Henriksen, kasserer – Toralf A. Kjømø, styremedlem og Olav Gard Røyland, styremedlem.

*For Lund historie og ættesogelag
Torbjørn Kjømø*

Årsskriftet – lokalhistoriske røtter !

For et år siden utgav Lund Historie- og Ættesogelag årsskriftet "Ætter-mål", det første i sitt slag i Lund.

Skriftet inneholdt flere interessante og lærerike artikler om lokalsamfunnet i tidligere tider.

Skriftet viser at vi har aktive og engasjerte innbyggere med stor lokalhistorisk innsikt, som har samlet mye stoff fra Lund.

Skriftet synliggjør hvordan folk levde og virket i tidligere år. Det representerer mye lokalhistorisk stoff som er av stor betydning for ettertiden.

Det kan også være en ide å samle årsskriftene eller utvalgte artikler i en bok. Tiden vil vise om det er aktuelt.

Skriftet er med og skaper interesse for lokalhistorie hos mange lunddøler, noe som igjen kan få flere engasjert, få frigjort mer stoff fra "farne år".

Dere i Lund Historie- og Ættesogelag gjør en flott innsats ved å samle og formidle lokalhistorie til innbyggerne i Lund og andre interesserte.

Jeg håper virkelig at årsskriftet blir en viktig arbeidsoppgave for laget, og at det blir en tradisjon med utgivelse av "Ætter-mål".

Jeg kan også opplyse at Lund kommune har valgt en komitè som jobber for å utgi Lunds kulturhistorie, en bok tilsvarende "Fra rokk til vindu" om håndverk og industri i Lund.

Kommunestyret har avsatt noen midler til innsamling av stoff. Komitèen vil særlig samle stoff om lag og foreninger fram til ca. 1960 og har engasjert Oddvar Lavold til å gjøre noe av arbeidet. Prosjektet har nok et perspektiv på 3-4 år før det blir en ny bok.

Vi i Lund har grunn til å være stolte av vår historie og våre tradisjoner, men det er viktig at vi på ulike måter får synliggjort enda mer av våre lokalhistoriske røtter.

Derfor er dere i Lund Historie- og Ættesogelag viktige aktører i denne prosessen, og jeg håper dere fortsatt står på for å få utgitt årsskriftet. Dette engasjerer og gir identitet til mange i lokalsamfunnet, og det er viktig og verdifullt.

Lykke til i arbeidet med lokalhistorisk stoff fra Lund. Vi er mange som ser fram til å få lese årsskriftet for 2002

*Kjell Erfjord
Ordfører*

Gursli Molybdengruver

Av Olav Hafstad

Bergarter/mineraler i Dalane-området:

Bergartene i Dalane ble dannet for 1000-1500 millioner år siden. Alle bergartene i Lund er dyp-eruptive, det vil si at de har blitt til dypt nede i jordskorpa av flytende steinmasser. Noen har etter hvert blitt omdannet (metamorfe). Gneis er blant annet omdannet fra bergartene kalifeltspat og glimmerskifer. Bergartene i Dalane er granitt, anortositt og gneis. I disse bergarter forekommer ofte mineralene molybdenglans, kvarts, feltspat og glimmer. På Ollestad på Ualand finner vi glimmer (muskovitt). I Egersund er anortositt den dominerende bergart (Egersundsfeltet).

Molybden:

Molybden som utvinnes fra mineralet molybdenglans (MoS_2), er et viktig legeringsmetall i stållegeringer, særlig i verktøy, rifle og kanonløp og tilsetningsstoff til spesielle smøremidler. Rett vest for Gursli ligger molybdengruvene i det såkalte Gurslifeltet. Det er 4 områder med skjerp og nedlagte gruver:

1. Moi gruver (Liland)
2. Gursli gruver
3. Skålandsforekomstene
4. Mysseskjerpene

Den mest omfattende gruvedriften foregikk i Gursli gruver hvor det i perioden 1915-1919 ble tatt ut 27.000 tonn malm som etter oppredning ga ca 36.000 kg molybdenglans. Den malmførende sonen er 150 m lang og 8 m bred og er drevet til en dybde av 340 m. Spesielt ble det funnet et bredt malmførende gneisparti nede i stollen som er lagt 2 m over Gullvannets nivå. Stedet der gruen ligger heter Hommen.

Forekomstene har brukbare gehalter, men er for små til å kunne ha økonomiske interesser i dag. På 70 tallet ble det gjort undersøkelser for å finne ut om det var drivverdig. Rester etter dette kan en blant annet se på Jedningsheia.

Starten på Gursligruvene

Skredder Jakobsen var leder av Statens forsøkstasjon for aure på Moi. Han var en kjent fjellvandrer, som reiste mye rundt og slapp ut aure i fjellvannene. En dag var han sammen med en vi ikke kjenner navnet på, i Gursliheiene. Hva de egentlig oppdaget på denne turen vet vi ikke, men de skjønte i hvert fall at funnet de gjorde kunne være av betydning. Begge to la på sprang for å være først hos lensmannen på Moi. Jakobsen vant kappløpet om å få eiendomsrett til skjerpene og få mutebrev hos lensmannen. Den kondisjonen han hadde skaffet

En av inngangene til Gursligruvene. I dag et populært turmål. Foto: Armin Stock

seg på alle sine fjellturer, kom nok vel med i kappløpet om å få mutebrev på Gurslifeltet. Det er fortalt at Jakobsen senere solgte skjerpene for ca kr. 30.000, noe som var mye penger den gangen. Den 10. oktober 1914 åpnet Dr. Engvald Hansen og Direktør Rudolf Krum prøvedrift på en del av lensmann Torkell Netland og Aadne Ousdal sine molybdenforekomster på gårdene Gursli og Gudlands utmark.

Arbeidet startet opp med 6 mann og disse ble innlosjert på omkringliggende gårder. Skjerpene ble kjøpt av en rekke interessenter. Finansieringen stod daværende banksjef Kristoffer Berg i Stavanger Privatbank for. Han hadde med seg kjemiingeniør og spesialist i gruvedrift, Hjalmar Pram.

Forekomstene og prøvedriften ble etter hvert overtatt av et aksjeselskap som ble dannet under navnet Molybden CO. A/S. Det hadde kontor i Flekkefjord. Kontoret ble flyttet til Moi i 1916 og holdt til i det som i dag er kirkekontoret. Aksjekapitalen var i 1916 på kr 140.000. Flere kjøpte aksjer pålydende kr 1000.

Selskapet fortsatte driften og bygget et mindre vaskeri i Flekkefjord, i det som ble kalt Gurslibukta. Driften ble ledet av administrerende direktør Krum med to kontorister. Ved oppstarten var det 13 arbeidere i gruen og 19 arbeidet utenfor gruen. Det ble tatt ut ca. 136 m³ malmhuldig (1% MsO_2) berg og 160 m³ unyttig berg. Det ble ikke benyttet noe drivkraft. I starten ble det kun

bygget det aller viktigste av hus oppe ved gruvene; skeiderhus, en smie, redskapsbod og en brakke til 16 mann.

Etter forespørsel fra advokat Berg ble det i oktober 1916 foretatt en besiktigelse i den hensikt å vurdere forekomstene. Dette arbeid ble utført av Schetelig fra Kristiania. Han konkluderte med at man hadde malmganger som ville betinge en stabil drift. Han sluttet rapporten sin slik: "Saavel under dette forsøk som under vaskeriets daglige drift er det ubetinget nødvendig at arbeidseffekten kontrolleres ved jevnlig analyse."

Arbeiderne:

I de 4-5 årene Gursligruvene var i drift, var gruvene den største bedriften i Lund kommune med 147 arbeidere på det meste. Arbeiderne bodde i brakker nær gruvene, mens ingeniørene bodde på Moi. De hadde sine kontorer i huset til Aksel Salvesen. Noen arbeidere ble innlosjert privat på Gursli, blant annet bodde to finner hos Johan Gursli.

Arbeiderne kom fra flere steder, men de som jobbet i produksjonen, kom hovedsakelig fra Sokndal og Lund. Mange fagfolk eller "slusker" som de ble kalt, kom fra Sverige og Finland, men også fra andre kanter av Norge. Arbeidstiden var fra halv sju om morgenen til klokken sju om kvelden, og lørdagen var det helgefri fra klokken ett.

I helgene var det mye liv oppe ved gruvene. Da var det fest, og de mest musikalske arbeiderne spilte opp til dans. Det ble drukket mye, og det var god stemning. Om sommeren kunne de bade og fiske. Ellers gikk mye av fritiden med til kortspill. Et titals kvinner fra Moi arbeidet i kantinen.

Arbeiderne fikk ca 500 kr. i lønn pr. måned. Det var god betaling den gang. Mange kom fra små kår, og for dem var arbeidet i gruvene "som en gave fra himmelen". Dette gjaldt ikke minst for arbeiderne som kom fra Moi. Gardene der var små og gav lite utbytte, og familien hadde knapt råd til å spise seg mette.

Vi kjenner navnet på en del mennesker som var tilknyttet Gursli gruver: Jacob Jakobsen - fjellvandrer og skredder. Vant kappløpet om å få mutebrev på gruvene.

Rudolf Krom - bergverksingeniør og direktør Kristoffer Berg - banksjef Stavanger Privatbank, som stod for finansieringen Hjalmar Pram og Kavli-Stavanger Tinnfabrikk, kjemiingeniører og spesialister i gruve drift. Ericson - kjemiingeniør og leder av laboratoriet.

Landstad - ingeniør, (sønn av salmedikteren). Tollef Dokka, Kongsberg - ansvar for kompressoren. John Eik, Moi - ansvar for opparbeidelse av veien.

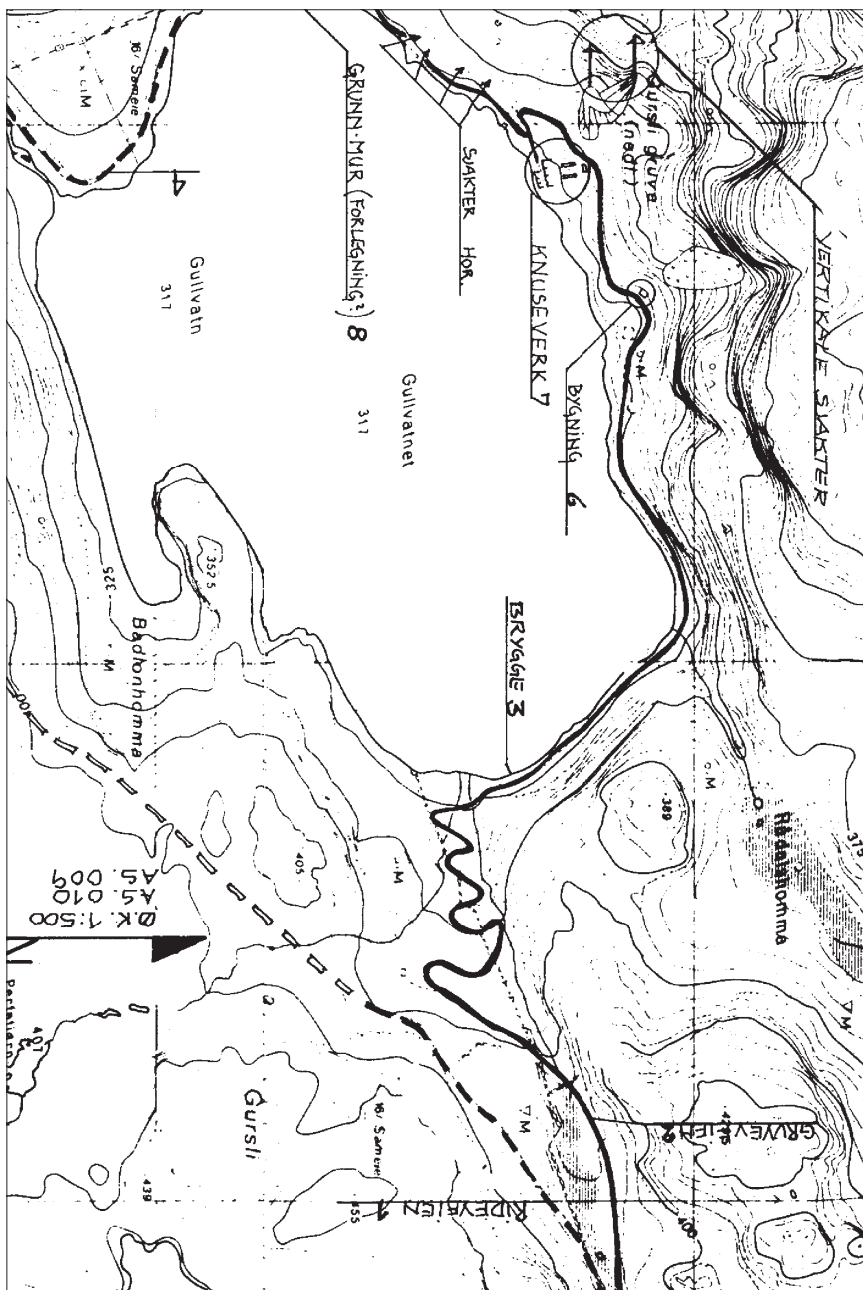
Karl Klausen, Moi - sjåfør for gruveingeniørene og andre prominente personer. Kristoffer Salvesen, Moi - en av tre elektrikere. Tobias Moen, Moi - smed og reparatør.

Martin Næresen - transportsjef i gruvene. Tønnes Kvanvik, Moi - kjøpmann, ansvar for levering av mat.

Johan Gursli - håndlanger på anlegget, arbeidet på veien. August Halvorsen, Flekkefjord - maskinmontasje. Johan Haugland, Flekkefjord -

Arbeidere ved Gursligruvene:

Oversikt over område ved Gursligruvene. Kilde: Tekniske Kulturminner, Flekkefjord 1995.

byggmester. Jens Glendrange, Flekkefjord - mat. Også en del kvinner hadde arbeid ved Gursli gruver som kokker.

Knuser/vaskeri og elmorprosessen:

Storknuseren var selve "kronen" på bergverket. Hele seksten hester, åtte bak og åtte foran, måtte til for å få den inn til gruvene. Storknuseren bestod bl.a. av store hjul som grovknuste steinen. Neste post var finknuseren, og deretter ble massen ført til kulemølla. Store jernkuler rørte rundt steinen og omgjorde den til støv. Til slutt ble molybdenet skilt ut i vaskeriet.

Elmorprosessen baserer seg på at enkelte pulveriserte metalliske mineraler fortrinnsvis fester i en olje/vann overflatespenning. Etter at mineralet var skummet fra, måtte oljen fjernes og gjenvinnes ved vasking med løsemidler og filtrering.

Transport:

I begynnelsen ble steinen ført ut av tunnelene med hester, senere var det diesellokomotiv som dro vaggene ut i dagen. I den første tiden ble råmalmen rodd over Gullvannet og kjørt med 6- og 8-spannhester til Moi. Deretter ble den fraktet til Grisebukta i Flekkefjord med jernbanen. Fra Flekkefjord ble den sendt med båt videre ut i den store verden. Malmen fra Gursli ble "direkte deltaker" i den ødeleggende krigen som pågikk ute i Europa.

Ellers kjørte gamle Forder veien fram til Gursli og opp til gruvene. Det var biler med plass til fem personer, 25 hk og treeiker i hjulene.

Bygninger/stoller og sjakter:

Driften er anlagt på 4 nivåer over Gullvannet, 2m - 27m - 44m - 58 m med forbindelse mellom etasjene.

Det var 437 løpemeter stoller (horisontale) og orter, og 15,7 lm synker og oppsynk (1917).

Man hadde egen bolig for stiger. Stigeren hadde ansvaret for den daglige driften. I tillegg var det 3 brakker for arbeidere med rom for opptil 60 mann, og det var etter hvert brakkeplass til 110 mann. Andre bygninger i 1917: reparasjonsverksted, laboratorium, smie, redskapsbod, skeidhus, hus for sprengstoff på østsida av vannet, og stor forlegningsbrakke i vestenden av Gullvannet. Den var hele 35 m x 11 m. Der er lå også messe og funksjonærbolig.

Tall/statistikk fra årene 1916 - 1918:

(bygget på direktør Rudolf Krom sine års rapporter til Bergmesteren)

Bergverkstatistikk for 1916 :

- Utbrutt fast fjell 4.103 m³, hvorav 2.000 m³ malmholdig
- 212 tonn transportert til Flekkefjord vaskeriet med 1% MoS₂
- Problemer med vaskeriet fordi Flekkefjord kommune ikke kan levere tilstrekkelig mengde vann

Flotasjonsvaskeriet ved gruvene.

- 2.600 kg MoS₂ til pris kr. 28 - kr. 32
- Antall kroppsarbeidere i gjennomsnitt 32 i gruvene og 25 utenfor
- Gjennomsnittslønn kr 6,88 pr. dagsverk
- 5 tonn kull og 10 m³ ved
- Veianlegget mellom Gursli gard og lasteplass ved Gullvannet fullført i september (3.025 m)
- Det besluttes å bygge vei helt inn (500 m gir samlet veilengde 3.750 m)
- Det besluttes å bygge knuse- og vaskeverk med en kapasitet på 100-150 tonn råmalm i døgnet.
- Strøm får man nå fra Sokndal (225 hk)
- Det skaffes et kompressboremaskinanlegg med 6 maskiner
- Det kjøpes 20 hester og stall, vognskur skaffes på Moi
- En brakke med plass til 16 mann bygges
- Det ble oppført ett skeiderhus (utskilling) og en smie

Bergverkstatistikk for 1917:

- Aksjekapital kr 140.000
- Knuse og vaskeverk er på plass, i drift fra oktober året før.
- Antall kroppsarbeidere januar – desember svinger mellom 85 og 147 (november/desember)

- 11 funksjonærer
- Samlet arbeidslønn kroppsarbeidere kr 100.368,30 og kr 37.000 til funksjonærer
- Gjennomsnittslønn kr 10,15
- Utbrutt fast fjell 3.940 m³ som har gitt 11.266,5 kg ferdig malm
- Prisene svinger mellom kr. 32 og kr. 40
- Forbruk kull 21 tonn, koks 7,5 tonn og ved 120 m³

Bergverkstatistikk 1918:

- Antall arbeidere i gruva varierer mellom 71 og 122
- I tillegg kommer 9 funksjonærer
- Utbrutt fast fjell 6.987 m³ hvorav 6.400t gråberg og 14.000t malmholdig berg
- Produsert 2.0611 kg MoS₂ derav er 13.411 kg solgt for kr 24,35 pr. kg
- Arbeidslønn kroppsarbeidere kr 229.849,19 og kr 28.887,50 til funksjonærene
- 24 tonn kull til verdi kr 8.400, 28 tonn koks til verdi kr 8.490 og 80 favner ved til verdi kr 5.200.

Mot slutten

I 1918 er 1. verdenskrig over. Men for noen er det også et skår i gleden, blant annet hos dem som hadde kjøpt aksjer. Krigens slutt resulterte i fallende priser på molybden. Etterspørselen etter dette mineralet, som hadde blitt brukt til å herde stål i våpenindustrien, avtok sterkt. Gleden over at krigen var slutt, druknet for mange i drømmen om den store rikdom som gikk tapt.

De ulykkeligste var kanskje arbeiderne. Mange hadde kjøpt aksjer, som nå var fullstendig uten verdi, andre hadde spart opp penger og satt dem i banken. Nedgangskonjunktorene etter krigen tok knekken på mange banker, og mange arbeidere fra Gursligruven tapte de hardt oppsparte pengene.

Slitet inne i bergmannens rike hadde ikke bare gått ut over folkene som jobbet der. Mange hester var så utslitte at de måtte avlives.

I Flekkefjordsposten kan vi 15/2 1919 lese følgende annonse:

Merk: "En Aktie i A/S grubekompani Co. Hvis vaskeri sættes i drift snarest til salgs".

Selger forstod nok hvilken vei det bar. Første verdenskrig var over, og etterspørselen etter molybden sank. Prisen som hadde vært opp i ca. 90 kr. for rein molybden, var på dette tidspunkt nede i underkant av 20 kr. Selv om betydelige forekomster var lokalisert, var det på grunn av pris og tilgjengelighet ikke tilrådelig med videre drift. Det ble også fortalt at ved slutten av driften, var det så mye svovel i malmen at det luktet svovel helt til Moi når man skulle foreta tørkingen.

Nå ble bygningsmassene revet og solgt, blant annet ble noe gjenreist i Eigersund til sildoljeindustrien (Hetland). Også låver i distriktet ble reist av materia-lene. Den eneste bygning som ikke ble revet, var "Jentehytta". Den ble brukt som privat hytte.

Rester av "Knuseren"

Gruveutstyr ellers ble solgt til Hetland og Haggstad, bare knuseren ble igjen, sikkert på grunn av sin tunge vekt på over 2 tonn. Den står nå under tak som et symbol på virksomheten som en gang var.

Et lite industrieventyr, som til tider var preget av "klondykestemming", var over i 1919.

Noen historier fra gruvetiden:

Knuseren

Knuseren som veide flere tonn (2-3), kom til Moi med jernbanen. Den skulle kjøres til gruvene med fire hester. Veien måtte gå over Mois-brua, men der stoppet kjørekaren opp. Han våget ikke å kjøre over med det tunge lasset. Folk samlet seg, og karene spyttet brunt mens det ble diskutert livlig om brua ville tåle lasset. Noen mente brua ville tåle langt tyngre ting enn en skarve steinknuser, andre var visse på at både hester og folk ville havne i den buldrende fossen under.

Kjørekaren tok ingen sjanser. Han fikk de fire gampene ut på brua, kastet tomme og jagde dem over alene. Tilbake stod en nervøs kusk og de skuelystne med hjertet i halsen. Det gikk bra, til ellevill jubel!

Kortspill-klokker

Det handler om kjekke karer med lett lommebok og sans for kvinner og kortspill. Det ble fortalt om en mann fra Moi, at han etter pokerspill en hel kveld, hadde den ene veggen dekket med klokker som han hadde vunnet. Men det tok ikke lang tid før klokkene var tapt igjen. Kortspillet foregikk helst i vaskeriet.

Krom på besøk

Rudolf Krom var etter sigende en meget streng herre, som arbeiderne hadde stor respekt for. Når han kom på uventet besøk, hadde arbeiderne laget et eget varslingsystem. Den første som fikk beskjed at direktøren var ventende, hadde plikt til å gå inn i gruvene og varsle de andre. Dette ble gjort ved at arbeideren som skulle varsle gikk innover gruva med krummet finger. Da gjaldt det for alle å henge i det beste de kunne.

Dødsulykke

Den 12.10.1917 inntraff en ulykke med det til følge at sjakthauer Magnus Renstrøm fra Sulitjelma mistet livet. Han holdt på å rense gruvegangen etter en skuddsalve, slik at det skulle bli tryggere for arbeiderne å gå inn.

Kilder:

Stavanger Aftenblad.

Avisartikkel av Torgeir Lid

Direktør Krom sine årsrapporter

Laks i Lundevatnet og Moisåna

Av Per Christoffer Salvesen

"Bygging av laksetrapp i Sira-vassdraget står fortsatt på planene til fiskerikonsulenten for Vestlandet. Men den har ikke førsteprioritet for tiden, så vidt jeg vet. At trappen ville ha kommet om ikke vassdraget ble utbygd til kraftformål, er jeg overbevist om, så fremt en finner vassdraget egnet for oppvekst av laks."

Dette skrev professor Leiv Rosseland den 7.11.1967 fra forskningsstasjonen på Vollebakk.

Vi spør oss hva som har foranlediget denne uttalelsen og må gå langt tilbake i tiden:

I slutten av 1800-tallet ble det dannet Aktieselskapet Aaensires Laxefiskeri. Formålet med dette selskapet var å utnytte laksefisket i Siravassdraget kommersielt med yrkesfiske i nedre del. Moisåna og Siraåna skulle fungere som oppvekststed for lakseyngel.

Fiskerettene nedenfor Lundevatnet ble kjøpt opp for kr 17.800, en formidabel sum på denne tiden.

Videre ble det investert store summer (28.000 kr) i laksetrapp i Logfossen og i Rjukanfossen i Åna Sira. Trappa var på denne tiden en av de største i Norge. Den ble bygd i tre, oppå et kraftig steinfundament, med i alt flere hundre kulper. Samtidig ble det bygd et klekkeri som var langt det største i Norge. Det ble også bygd et stamlaksbasseng i lakserenna forbi Logfossen. Det var fiskeinspektør Landmark som konstruerte laksetrappa i Helvetesfossen.

Her gikk laksen inn av seg selv og ble fanget, og her kunne den stå fram til gytetida var inne. Vann til klekkeriet ble tatt fra Lundevatnet.

Det kan nesten virke utrolig at disse svære investeringene etter hver har gått i glemmeboken. For å forstå omfanget går vi inn i en av fiskeriinspektør Landmarks årsberetninger:

Følgende lakseyngel ble satt ut i Siravassdraget:

År	Utsatt yngel	År	Utsatt yngel	År	Utsatt yngel
1880-81	*50.000	1891-92	560.000	1903-04	
1881-82	150.000	1892-93	1.750.000	1904-05	271.000
1882-83	120.000	1893-94	1.855.000	1905-06	462.000
1883-84	100.000	1894-95		1906-07	304.000
1884-85	200.000	1895-96		1907-08	90.000
1885-86	180.000	1896-97		1908-09	97.000
1887-88	1.500.000	1897-98		1909-10	155.000
1888-89	900.000	1898-99	845.000	1910-11	257.000
1889-90	500.000	1901-02	402.000	1911-12	81.000
1890-91	430.000	1902-03		1912-13	50.000

*måtte slippes i elva

Dette er enorme tall. Særlig når vi vet at det ble levert meget store mengder øyerogn til andre lakseelver i Norge. I enkelte tilfeller også til utenlandske elver. Det betyr at mange av laksestammene (de såkalte villaksstammene kan ha sine gener fra Moi - Siravassdraget!)

I følge lakseinspektøren ble yngelen satt ut i elvene ovenfor Lundevatnet og på en del grunner i selve vannet. Det ble også satt ut mye yngel på gyteplassen i Rjukanfossen nedenfor Helvetesfossen.

Laksetrappa ble ikke effektiv før i 1885 da det ble ferdig en grunn dam i Logfossen. Laksen som gikk opp i renna i Logfossen, ble talt, og de aller fleste merket. Bare smålaks og svidder ble sluppet videre opp i Rjukanfossen. Storlaksen ble brukt til stamlaks.

Tall fra laksetrappa i årene 1885 - 1893:

År	Antall		Sum
	Laks	Svidder	
1885	69	211	280
1886	220	108	328
1887	?	?	258
1888	?	?	218
1889	104	68	172
1890	73	134	207
1891	300	240	540
1892	274	90	364
1893	331	147	478
Sum			2725

En del av den minste laksen gikk gjennom uten å bli talt. Vi finner ikke tall seinere enn 1893, men det må ha vært mye fordi det ble klekket 1,4 mill. rogn så seint som i 1900.

For lite stamlaks

Etter hvert minket det nok på stamlaks. Klekkingen gikk tilbake, og folk på Moi og Sira var sterkt misfornøyd med at det ble sluppet videre alt for lite laks. Derfor ble rettighetene solgt videre i 1913 til nye eiere. De var ikke interessert i å utnytte fisken. Vassdraget skulle nå utnyttes til kraftutbygging.

Landmark søkte etter årsaken til at laksen gikk tilbake i Siraåna. Denne elva hadde relativt kaldt vann på forsommeren. Laksen gikk derfor seint opp i elva og han konkluderte derfor med at laksen fant seg andre elver!

I "aarsberetningen for Aaensires Laxefiskeri for året 1888" står det:

"Utklækningen af den forrige Vinter nedlagte Laxerogn foregikk heldig, og Udslipningen af den utklækkede Laxeyngel, omtrent 900.000 Fisk begynte 25de Juni og sluttede deen 12te Juli forrige Aar ved dertil leiede Folk med Bestyrerens Assistance.

Den første Lax kom op i Fangstindretningen paa Kanalen den 29de Juni. I en længere Periode af Eftersommeren og netop paa den Tid, da Laxetilgangen pleier at være

rigeligst, var Elven ikke god for Laxens opgang i Trapperne. Fisken har saaledes til dels kommet usædvanlig sent op i Kanalen, saaledes kom den sidste Lax paa Kanalen saa langt ud i Sæsonen som den 19de December. Denne Lax var da gydefærdig og havde tidligere været mærket."

De skriver videre i årsberetningen at i 1888 har de fanget 218 laks hvorav de har merket 105 hunnfisk og 85 hannfisk. Alle er sluppet tilbake i elva igjen etter å ha blitt strøket. Det går også fram at mange av laksene var tidligere merket. Den største av de merkede laksene var en hannlaks på 11,5 kg.

De skriver også at en av de merkede hunnlaksene har kommet igjen tre ganger og blitt strøket!

De har dette året lagt ned over 1 mill. lakserogn. Videre går det fram at "udviklingen foregaar heldig, idet Dødelighedsprocenten kun andrager til en ganske liden Procent".

Statsstøtte fra Stortinget

Det er tydelig at selskapet får statsstøtte. På Stortinget ble det i 1887 bevilget i alt 2.000 kr. til "Fremme af Selskapets kunstige Utklækning av Laxerogn i Ana Sira".

Det søkes om mer penger, og det kommer fram at økonomien er hardt presset. Når alle utgifter og inntekter er balansert, har selskapet et underskudd på 3.000 kr. Dette prøver de å få dekket med statstilskudd.

Årsmeldingen er underskrevet:

O. C. Axelsen, Fr. Schneider, B. L. Søyland, H. Chr. Sunde og I. P. M. Eyde. Med andre ord kjente Flekkefjordnavn.

Dette selskapet var et kommersielt foretak som satset på klekking av laks for videre å slippe den ut øverst i vassdraget, i den hensikt å seinere fiske den opp for salg. Vi vet lite om hvor mye som kom opp av laks til Sira og Moisåna, men det ser ut til å være forsvinnende lite.

Kristoffer Salvesen som seinere engasjerte seg i forbindelse med ny laksetrapp, påstår at trappa kun ble brukt som fangstredskap. Han skriver i 1968 i et brev til stortingsmann Jon Leirfall: " Trappene var stengt, øvre ende var ikke sluppet opp i Lundevandet. Det var jo en skandale, men bevist at så er tilfælde."

Vi vil vel neppe finne svar på om dette er korrekt, men det ser i alle fall ut til at lite laks har gått i Moisåna. Da ville vi nok ha både historier og fotografi å støtte oss på.

Navnet "Laksehåla" utenfor Lyngodden i Hovsvatn, vitner om at laks har blitt fanget. Allikevel er det meget interessant at klekkerivirksomheten var av de største i Norge. Det er også interessant at vannet hadde god nok kvalitet på slutten av 1800-tallet til å klekke laks. Siden har det jo gått nedover med vannkvaliten.

Lakstrapp med klekkeri i Ana-Sira.

For høy pH-verdi

I en befarings i 1927 målte Landmark sammen med Fritjof Førstund, som nå eide lakserettighetene i Logfossen, pH-en i Siraåna. De fant at vannet var for surt for laks. Likevel var det massevis av aure og en del laks. I ettertid kan vi nok konkludere med at allerede på begynnelsen av 1900-tallet hadde forsureningen av dette vassdraget gjort det vanskelig for laksen å gyte. Laksen får som kjent problemer når pH-en går under 5,0-5,5.

Professor Rosseland skriver om framtidsmuligheter i 1967: "Når utbyggingen er ferdig, går en ut fra at øvre Sira Åna blir så ubetydelig at den ikke kan komme i betraktning som lakseelv. Elven mellom vannene blir stort sett kanalisert og vel lite egnet som sportselv også.

Moisåna blir nokså uberørt, bortsett fra en del arbeid ved munningen.

Av hensyn til å gjøre Moisåna til en framtidig lakseelv var det selvfølgelig ønskelig å få en trapp forbi fossene. Og få avgitt vann til trapp. Ble eksperimentet vellykket, ville nok fisket i Moisåna kunne reettferdiggjøre en så vidt kostbar trapp.

Moisåna ligger langt bedre i kjemisk henseende enn Sireåna ved Åna Sira. Det kan neppe være tvil om at laksen kan gyte der og at yngelen kan vokse opp der. I perioder med bra vannføring egner elven seg også til sportsfiske."

Vi går tilbake i tid igjen. Det ser ut til at anlegget i Åna-Sira gikk helt ut av drift i 1913. Antagelig har det ikke gått voksen laks i Moisåna seinere. Den gamle laksetrappa ble stående og råtne ned.

Behov for kraft kontra laks

Etter krigen var det andre toner som gjaldt. Gjenreising av et fritt Norge skapte et stadig større kraftbehov, og utbyggerne så seg om etter prosjekt. Lundevatnet og Siravassdraget hadde lenge vært i søkelyset, men lite var blitt gjort. Nå skulle "arvesølvet" utnyttes til siste trevl!

Midt i 1950-årene ble det igjen tatt initiativ til å få laksen opp. Det var 50 grunneiere langs elva i Bakke, Hovsherad og på Moi som gikk sammen i et elveeierlag med formål å gjøre vassdraget lakseførende. Kristoffer Salvesen ble valgt som formann. Han skulle komme til å kjempe en forgjeves kamp helt til sin død mot godt betalte advokater i kraftselskapet.

Ennå midt på 50-tallet var de kjemiske egenskapene i vassdraget brukbare med pH på ca. 5,5. Vannet var bløtt og med lavt innhold av salter.

Utover på 1960 tallet forverret tilstanden seg stadig, og i 1970 årene hadde Moisåna en middel pH på under 5,- med andre ord ulevelig for lakseyngel.

Den første tiden gikk kampen ut på å få bygd ei laksetrapp gjennom dammen i utløpet av Lundevatnet. Denne ble i 1967 kalkulert til 300.000-400.000 kr av professor Rosseland. Ingeniør Per Salvesen hadde allerede i 1959 laget tegninger som av fiskerisakkyndige ble funnet tilfredstillende kun med merknad om at "vendekulpene muligens kunne gjøres litt mer rummelige!"

Sira Kvina kraftselskap strittet i mot.

Et viktig poeng var også at vann skulle overføres fra Kvina som jo allerede var lakseførende. Det ble gjort forsøk flere ganger i 1950-årene med utsetting av lakseyngel. Disse ga påfølgende år stort innsig av laks i Åna Sira og godt fiske. I flere år så godt fiske at sjøfiskerne i Åna Sira mente at laksen gyttet i havet.

Men kampen mot tiden med stadig økende forsuring gjorde at kraftselskapet la seg på en uthalingstaktikk som viste seg å bli meget vellykket. Forholdene for laksen ble stadig vanskeligere, og dam og kraftstasjon ble bygd uten at det hadde kommet noen løsning på problemet.

Da overskjønnet ble satt den 1. desember i 1972 var Lundevatnet ferdig regulert og "toget var gått på mange måter..!"

Det som begynte som en kamp for laksetrapp i 50-årene endte opp i forsøk på å tvinge Sira Kvina til å slippe vann gjennom dammen i en framtidig laksetrapp. Tallrike mer eller mindre vellykkede utsetninger gjorde ikke saken bedre. Det er likevel en kjenngjering at noen år etter hver utsetting, fulgte godt fiske i sjøen utenfor Åna Sira. Det så ut til at laksen overlevde.

Skjønnene som ble holdt, ble av bønder og fabrikkarbeidere på Moi betraktet som et "ran": "Få er fornøyde - mange harme"! skriver Fædrelandsvennen 26/3 1969.

Da Kristoffer Salvesen døde i 1980 svant også kampen for laks i Moisåna hen, og Lund og Bakke elveeierlag forsvant ut av historien, – i alle fall foreløpig.

Laks på vei tilbake?

Tiden har gått og man har begynt å få kontroll på svovelforurensingene ute i Europa. Kalking av tallrike vann og bekker i Lund har ført ørreten tilbake til mange områder. Det kalkede vannet renner stort sett ut i Lundevannet.

Ved et par anledninger har igjen folk i distriktet begynt å interessere seg for selve kongen blant sportsfiskene, "salmo salar" - laksen. Lakseelver som var i samme situasjon som Siravassdraget har fått nytt liv. Vassdrag som Audna, Mandalselva og Sokna opplever alle ei ny storhetstid med god lakseoppgang. I Bjerkreim ser vi at elva som før var uten laks, har vært blant de fem best i landet de to siste årene. Her er erfaringen at laksen også fører med seg annen verdiskaping og virksomhet. Den fryktede "krangel" om gamle fiskerettigheter viser seg å være kraftig overdrevet.

Kanskje er tida snart inne til igjen å ta opp den gamle diskusjonen med Sira Kvina kraftselskap?

Kilder:

Aarberetning for Aktieselskabet Aaensires Laxefiskeri for Aaret 1888.

Leiv Rosseland: Virkning av reguleringen i vassdraget på laksefiskeriet. 1967

Brev og dokument etter K. Salvesen.

"Sara" - Første bil for lokal transport til og frå Hovsherad

Av *Andreas Steinberg*

I 1924 kjøpte Rosinius Kvanvik, Peder Skårdal og Espeland Skofabrikk nytt lastebilchassis. Sannsynligvis var merket Chevrolet. Den vart bygd opp med lasteplan og ca. 80 cm. høge karmar. Det var stendere opp og tak over. Når den

"Saras Telt"

var utstyrt med presenninger nedover sidene og bak – vart namnet: "Saras Telt".

Sara gjekk i trafikk Eik – Moi med post for Peder Skårdal og med varer for dei andre eigarane. Sara kunne og innreiast med benker på lasteplanet, og kunne derfor òg ta med passasjerer. Sara vart brukt til kyrkjekjøring om søndagane, og den vart òg bestilt for transport til andre tilstellingar. Post- og varetransporten med Sara utvikla seg meir og meir til faste ruter. Lenge var det slik at posten kom til Eik kl. 15.30.

Martin Skårdal var første sjåfør på Sara. Så lærte og Alfred Espeland og Rosinius Kvanvik å kjøra. Rosinius Kvanvik kjørte mest. Etter kvart lærte og Rasmus Surdal å kjøra, og det var lenge før han var gamal nok. Rasmus Surdal hadde stor teknisk innsikt, og han var svært interessert i slike nye ting som bil (automobile). Han vart og ein gong tatt for ulovleg kjøring - utan nok alder og førarkort.

Heilt i starten visste dei lite om bilkjøring. På Steinberg var Sara ein gong lasta opp med lam for slakting. Det vart diskutert korleis dei best kunne koma ned bakken med lass. Erfaringa med å bruka "vreist" under sledemeien vart ført vidare. Sara vart kjørt til toppen av bakken. Der hengde dei etter ein jernskodd hesteslede og lasta den med stein.

Kilde:

Trygve Jordebrekk.

Husmannsplassen i Surtemyr

Av *Arvid Hammersmark*

Eg vil skriva litt om det dei gamle har fortalt om husmannsplassen i Surtemyr. Navnet kjem seg mest sannsynlig av ei myr med brunt vatn. Det er ei surtemyr, ei myr der dei gamle la ulla i for farging, (surting). Det var jernoksyden frå myrmalmen som gav fargen. Heilt nøyaktig år som plassen vart oppbygd veit ein ikkje, men me trur ca. i 1820 - 30 åra.

Slekters gang

Dei fyrste me veit som har budd der er: Knut Tønnesen Heskestad, 1809-1889. Han var gift med Marta Serina Sivertsdatter Hauge. Dei budde i 1865 i Surtemyr. Han hadde Lime- og Kipefabrikk, og han døydde fattig.

Jakob Pederson Heskestad, 1821-1887, gift med Siri Eriksdatter Drange f. 1824. Han var husmann i 1875 og hadde då 1 ku, 1 kalv, 5 sauer og 2 geiter.

Eit av barna, Peder Elias, født i 1860 hadde ein son som heitte Jakob Jakobson. Han var skulestyrar på Utgarden Folkehøgskule. Son hans var Sigurd Jakobsen (Jakobus), journalist i Stavanger Aftenblad. 23. januar 1960 skreiv han om sine forfedre i Surtemyr ("Ein lukkelig heim i skogen").

Den siste familien som budde der var Jonas Jonasson Dybing, 1836-1916. Han var gift med Marta Pedersdatter Grøssareid, 1842 - 1928. Ho døydde i Neset ved Ualandsvatnet, etter å ha flyttet frå Surtemyr i 1926 - 27. Barna var: Jonas f. 1874, Peder f. 1879 og Johan f. 1888.

I Surtemyr står det eit epletre og nokre store furetre. Peder J. Heskestad planta epletreet på slutten av 1890 åra (av ein eplekjerne).

Far og son heitte nå Jonas. Den eine blei kalla Pipe-Jonas, for han bruka alltid pipe. Den andre blei kalla Kipe-Jonas fordi han laga kiper for salg. Men etter gammalt sagn budde det folk før desse tri familiane.

I ca. 1930 tok taket til å siga ned, og eit og anna fuglepar tok til å byggja reir i veggane. Andreas Pederson på Heskestad reiv huset og kjørte det beste av golv og vegger til Heskestad som ved i 1933 - 34.

31 åkrer

På det meste var der 31 åkrer på nedsida av veggen, elles slo dei myra og oppover bakkane til høy og vinterfor. Torv skar dei i myra til brensel. Eit år då Jonas budde der vart kua deira sjuk. Dei fekk då tak i dyrleg Kjos-Hansen frå Egersund. Han kom med tog til Heskestad og vart kjørt med hest og måtte delvis gå til Surtemyr.

Huset var ikkje stort men det var bygd saman med fjøset og ei lita høyløe. Kua stod under sjølve huset. Nå er det borte. Berre murane står att og fortel om eit liv med slit og gleder. Når ein setter seg på murane ein vårmorgon og høyrer fuglane syng og let roen av fjella få siga ned, då kan ein tenkja på ein lukkeleg heim i skogen.

Surtemyr ligg svært avsides nå, men på den tida var det rett i ferdavegen til kyrkja. Folk kom frå Grøsfjeld, Eikeland, Skailand, Øystad, Langhus, Fjelde, Røysland og Dybing. Det samla seg mange kyrkjefolk i flokk og fylgje over heia på sundagen når det var preik. Det bar i veg oppover den eine bakken etter den andre. Når ein kom til Hestaspranget var det å kvila på dei faste plassane. Det blir fortalt at navnet Hestaspranget kjem seg frå den tida då dei jaga hestane utover fjellnabben så dei skulle slå seg i hjel. Dei hadde ikkje lov å avliva hester på anna måte.

Danseberge

Når ein går vidare bortover Gangsteinmyra kjem ein til Danseberge. Der har naturen sjølv laga danseplass på eit stort flatt fjell. Før i tida samlast ungdommane frå Heskestad og Dybing seg til dans på sundagskvelden i summarhalvåret. Dei kunne ikkje kasta bort ein laurdagskveld på den tida.

Vidare bortover til Grøvane ser ein desse bokstavane, AASH det er Anders Andreasson Heskestad, min bestefar, som hogde dei inn i ca. 1875 då han sat og gjette dyra. Han bruka berre ein stein som hoggeredskap.

Mykje har forandra seg gjennom århundra. Berre fjella står tause som vitner til det som skjer. Den litle gjeterguten som hoppa og spratt over tuva blei til gammal mann som måtte støtta seg til staven. Nå er han borte. Nye generasjoner har kome og gått bort, men endå hopper det nye generasjoner jenter og gutter over tuene i heia.

Postrøveriet i Drangsdalen lørdag den 1. mai 1824

Av Mari Anne Næsheim Hall

Postrøveren Gunder Ommundsen Flatestøl ble født på gården Førland i Heskestad i 1792 av foreldre Ommund Gundersen og kona Tora Eivindsdatter Tagholt. Han ble hjemmedøpt den 28. mai 1792 og hadde søsken Gjøa f. 1789, Even f. 1794, Torkild f. 1799 og Jørgen f. 1805.

Gunder ble konfirmert 15 år gammel og kalte seg da Gunder Ommundsen Flatestøl. Da hadde hele familien flyttet til Flatestøl, hvor faren var husmann. Den 15. november 1821 giftet han seg med Inger Pedersdatter Lagestrand og fikk overta gården etter svigerfaren. Inger og Gunder fikk to barn, Peder f. 1822, gravlagt 27/8 samme år, og Berte Malene f. 1823.

Gunder hadde store økonomiske vansker, og fant en dag ut at hvis han røvet postmannen, ville det bli slutt på hans økonomiske bekymringer. I 1823 gikk han opp på heia en dag, da han visste at postmannen ville komme, i den hensikt å røve ham, men motet sviktet.

Den 1. mai året etter slo han til. Klokken halv tre om morgenen sto han opp, og sa til sin kone at han skulle ta seg en tur til Eik. Han rodde opp Hovsvatnet til Hove og gikk over heia til Drangsdalen. Her la han seg til å sove et stykke ovenfor Postveien i påvente av postbonden Mathias Eide. Postbonden var på vei med posten fra Eie til Moi.

Litt etter klokken tolv kom postbonden leiende på hesten. Postsekken hang over hesteryggen. Mathias gikk ved siden av hesten, slik at den fikk kvile i de tunge bakkene. Gunder kjente Mathias fra før og slo følge med ham et stykke. De gikk og småpratet sammen, inntil Gunder så et passende sted hvor han kunne kaste postbonden utfor veien. Det stedet heter Lyngnesodden. Her puffed Gunder den stakkars postmannen utfor veien og ned i en stygg ur. Det kom ingen lyder fra uren, så Gunder var sikker på at postmannen var død.

Han tok postsekken med seg...

Han tok postsekken med seg og gikk et stykke oppover veien. Der stanset han, skar opp postvesken og tok ut en stor sum penger. Det var også en pose med brev i postsekken, som han undersøkte på leit etter penger. Han begravde brevene i noe mose og tok pengene med seg. På vei hjemover gikk han forbi ura hvor den stakkars Mathias lå, men gikk videre uten å stanse.

På tilbakeveien traff han Svend og Christian Kjømø og fikk betalt dem de 10 spesidalerne han skyldte dem for ei ku og 1 spesidaler for et lån. Senere traff han Lars Johnsen Eeg, som han gav 5 spesidaler som han også skyldte for ei ku.

Gunder kom hjem til Lagestrand mellom 4.00 og 5.00 på ettermiddagen. Allerede samme kveld ble han arrestert og kona, Inger, fikk litt av et sjokk.

Postbonden Mathias overlever

Men postbonden Mathias som slett ikke var død, ble funnet sent på kvelden av drengen Tønnes Svendsen, 23 år gammel og dreng på gården Moi. Han hadde med seg drengen hos Asbjørn Tengs. Tønnes hadde vært på Heskestad i et ærend for husbonden sin. De satt i en liten robåt, hørte rop om hjelp, gikk så i land og fant den forslåtte postbonden som lå ca. 30 skritt nedfor veien i en bratt ur med mye stein og trær.

Hele ansiktet til Mathias var tilsmurt med blod og han kunne ikke gå. Tønnes og den andre drengen måtte bære ham ned i båten og legge ham flatt i bunnen. Mathias ble rodd ned til Osen, og herfra ble han kjørt til Moi på en slede av Brynnild Ommundsen. Mathias fortalte hva som hadde skjedd og at røveren var Gunder. Han ble innkvartert hos gjestgiver Andreas Dahl som må ha hatt litt legekunnskap. Denne gjestgiveren undersøkte og pleide Mathias de tre dagene han bodde hos ham. Gjestgiveren fant ut at Mathias var sterkt forslått, men ikke noe bein var brukket.

På veien ned til Moi traff Mathias og Brynnild på lensmann Salvesen som var ute i et oppdrag med flere menn. Disse tok straks turen til Lagestrand etter at de hadde hørt Mathias sin beretning.

Hvor er pengene?

Gunder var da kommet hjem fra sitt røvertokt og stor var overraskelsen da lensmannen med flere trødde inn i tunet for å arrestere ham. Og Gunder som trodde at postmannen var død! Men Gunder bedyret sin uskyld, og ingen penger fant lensmannen heller på gården den kvelden.

Lensmann Salvesen satte Gunder i arrest på lensmannsgården kl. 22.30 lørdagskvelden. Lensmannen sendte folk opp i uren for å lete etter sekken med post og penger i. De fant ikke de nedgravde brevene før mandag. Postsekken fant de på søndagen, skåret opp på langs og tømt.

Men søndags morgen ble pengene funnet av Gunders kone, Inger Pedersdatter, (23 år gammel). Gunder hadde lagt pengene i en lue som lå på hyllen

i stuen. Inger fikk tak i Lars Johnsen Eeg, som var gift med hennes halvsøster. Hun bad ham gå til lensmannen med pengene. Disse to var de eneste som var på gården, resten av huslyden var i kirken. Lars ville ikke ta det store ansvaret med pengene alene, og ville vente til de andre kom hjem.

Han fikk så med seg Gunders bror, Torkild Ommundsen, 24 år gammel. Han bodde på gården Surdal. På lensmannens kontor ble pengene talt opp, og det var den nette sum av 702 spesidaler. Gunder tilstod ikke sin forbrytelse før han hadde snakket med presten Hausmann.

Presten skrev følgende etter sitt møte med Gunder: "Den for postrøveri arresterede Gunder Ommundsen Lagestrand af Lunde Sogn, er født i Heskestads Annex Sogn og døpt sammestundes anno 1792 april 28de. Anno 1807 er han confirmert. Hvad Gunder Ommundsen Lagestrand angår, da saavidt mig bekjendt han for altid før sin begaaende Misgjerning, vist seg som

et sædeligt og skikkeligt Menneske. Jeg har kjendt ham næsten fra Begyndelsæn af min Ankomst og han forekom mig altid som en Mand der stræbte at opfylde sine Pligter. Jeg var den første for hvem han tilstod denne sin Forbrydelse hvorfor han nu er tiltalt, og fandt da hos ham en, efter det udvortes at dømme, hjertelig Anger over sin Brøde. I hans arrest har jeg besøgt ham, og stedse erkjendte han sin Gjernings Afskyelighed og hans Giveste Ønske er at Gud og hans Konge vilde være ham naadig. Lunds Prestegaard 13. Mai 1824, Hausmann, Sognepræst."

Posthesten ble funnet ved gården Drange om søndagen. Der gikk den og gresset og nøt nok livet i frihet.

Forhørene på lensmannsgården

Den 6. mai ble forhørene tatt opp på lensmannsgården. Følgende vitner var innkalt:

Tønnes Svendsen (dreng), Jøel Tronsen, Skule Villassen (postfører fra Sirnes og vestover til Eide i Heskestad), Peder Tostensen Lagestrand (Gunders svigerfar), Inger Pedersdatter Lagestrand (Gunders kone), Guri Pedersdatter (Gunders svigerinne), Jørgen Lagestrand

Svend Kjermoe, Karl Eeg, Torkild Ommundsen Flatestøl (Gunders bror), Christian Kjermoe,

Jens Haugland, Jacob Haugland, Andreas Dahl (gjestgiver og kremmer), Rolf Moi, Lars Svendsen Moi, Bjørn Svendsen Lillehøy (postmann), Lars Larsen Moi (dreng), Brynnild Ommundsen Osen, Mathias Johnsen Eie, Salve Sigbjørnsen (lensmann).

Postbonden Mathias møtte ikke. Forhøret av ham ble tatt hjemme på gården den 5. mai.

Spørsmåle i justissagen mod Gunder Ommundsen Lagestrand:

1. Kjender vitnet tiltalte Gunder Ommundsen Lagestrand?
2. Hvorledes var hans Opdragelse, og hvorledes hans derefter førte Vandel?
3. Af hvilken Beskaffenhed er Tiltaltes Formue Forfatning?
4. Vides det om Tiltalte har gjort sig skyldig i nogen anden Forbrytelse og derfor er straffet?
5. Er det Vidnet bekjent at Tiltalte bestandigt har nyt Fornuftens fulde Brug og har han aldrig erfaret eller hørt at Tiltalte i større eller mindre Grad har viist Enfoldighed eller Toskeskab?
6. Til hvilket Brug skulde Pengene anvendes?
7. Er det Sted hvor Posten blev røvet og hvor Postbonden blev kastet ud af en saadan Beskaffenhed at Postbondens Liv eller Lemmer kan med Sikkerhed antages at have været i Fare?
8. Hvorfor bekjendte ikke Tiltalte strax Forbrydelsen, men først efter at have talt med Pastor Hausmann?

Saken om postrøveriet ble behandlet i en Extrarett satt på lensmannsgården på Moi torsdag 29. juli 1824. Alle vitnene som hadde avgitt forklaring møtte.

Beskrivelse av den arresterede: "Arrestanten var iført blaae Buxer og ditto Trøie med blanke Knapper i, Strømper og Skoe og stribete Stoffes Vest. Hans

Signalement er Høi af Vext, middelmaadig af Lemmer, blaae af Øine og lyst Haar".

Dommen

"THI KJENDES FOR RET: Tiltalte og arrestant Gunder Ommundsen Lagestrand bør, som Stiemand, have sit Liv forbrudt og Cadaveret henlægges på Steile og Hjul. 1824 den 15de october er denne Dom lovlig bleven forkyndt for Gunder Ommundsen Lagestrand udi byens Raadstue og i Paahør af ham selv. Stavanger den 26de October 1824. M. Berg, A. Rage".

Steile og hjul var en straffemetode som ble brukt ved grove forbrytelser som mord og grovt røveri. Forbryterens legeme ble knust med en steile (stokk), deretter bundet fast til et hjul som var stilt vannrett på en stolpe. Der lå forbryteren til han døde.

Etter rettssaken ble Gunder transportert til Stavanger og satt i fengsel i rådstuen, som den gang var byens fengsel. Saken ble anket til høyesterett og ble ført den 4. november 1824.

Dommen ble da følgende: "Gunder Ommundsen Lagestrand dømmes til kagstrygning og festningsarbeide på livstid". Han ble sendt til Bergenshus Festnings Slaveri.

Grunnen til at han slapp den forferdelige steile- og hjul-dommen, var at retten så med formildende øyne på flere ting i saken. Punkt A: Det at alle pengene kom tilbake. Punkt B: At han tilstod og angret. Punkt C: Det faktum at postbonden ikke ble drept, men var på bedringens vei. Punkt D: Tiltaltes gode vandel – vitnene talte godt om hans person. Punkt E: Svigerfaren la inn et godt ord for ham.

Folk i Lund må ha vært glad i denne Gunder, for de søkte om løslatelse for ham i 1846 og 1849. I 1851 ble Gunder løslatt.

I en erklæring fra den Norske Regjerings Justis og Politi Departement ble følgende skrevet: "Under 14. august sidstleden har det naadigst behaget Hans Majestet Kongen at resolve: At Gunder Ommundsen Lagestrand af Bergenshus Fæstnings Slaveri der for Postrøveri ifølge Høiesteretsdom af 9. Nov 1824 og Kongelig Resolution af 11. December nestefter er Kagstrøgen og hensat til Fæstningsarbeide på Livstid, men med Kongelig Resolution af 4. August 1851 fo-rundt Opreisning på Æren skal løslades, dog saaledes at han, saafremt han in-den 3 Aar efter sin Løsladelse lader sig finde paa de Steder hvor Strafanstalten ere beliggende, eller i de samme steder forsaavidt han ei der er Hjemmehø-rende, igjen bliver at indsette i Straffeanstalten".

Gunder måtte oppholde seg i Bergensområdet de første 3 årene etter løslatelsen. Etter disse årene kom han hjem til Lagestrand igjen, men da var alle i familien døde. Konen, Inger, døde tidlig, og begge barna var også døde.

Han flyttet til Flatestøl hvor han hadde bodd i sin ungdom. Her livnærte han seg av fiske og drev med gjeting om somrene. Bygdeboka fra Lund sier at Gunder døde under fiske, men jeg har ikke klart å finne kilder som bekrefter dette.

Postbonden Mathias levde i mange år etter overfallet. Lunds Kalds Ministraltbog fol.321: "udviser at Mand Mathias Johnsen Eie 78 Otte og Sytti Aar afgik ved Døden den 1ste Første August 1847 – Atten Hundre Syv og Fyrgety, med Tilføielse: at det var hans Person, der i 1824 førte Posten fra Eie til Moi, og i denne Egenskab blev anfaldt af Postrøver Gunder Ommundsen Lagestrand".

Ordforklaringer:

Kakstrykning, vanlig straff etter Christian V's lov av 1687, ofte i forbindelse med brennemerking. Ble særlig brukt mot tyver og løsaktige kvinner. Den dømte ble bundet til kagen (en stolpe, pel) og ble pisket på bar rygg: 27 slag med 9 ris, tre slag med hvert ris.

Kagstrykning medførte alltid tap av æren. I Norge ble denne straffen avskaffet i 1842, i Danmark i 1866..

Steile og hjul inngikk fra middelalderen av som et ledd i henrettelsen av grove forbrytere, først og fremst i forbindelse med radbrekking. Denne foregikk ofte med et tungt hjul, og når den dødsdømtes lemmer var sønderbrutt, ble kroppen tvinnert inn i ekene på hjulet som så ble anbrakt vannrett på en stolpe (steile). Her døde så forbryteren, hvis ikke bøddelen på forhånd hadde gitt ham "nådestøtet", enten med en dolk eller ved å knuse brystkassen hans. Også ved andre former for henrettelse ble den drepte lagt på steile og hjul som en ytterligere skjerping av straffen og for å understreke det vanærende ved den. (Ordforklaringer fra Gyldendals leksikon)

Kvernperioden

Fra Vikingtiden til ca 1930 åra – Del.1

Av Einar Surdal

En kvern er en innretning for knusing og maling av korn. Den kunne også bli brukt til knusing og maling av andre stoffer. Ordet mølle har også blitt brukt, men en tenker da ofte på større virksomheter (fabrikk).

I Norge regner en at kvernperioden startet før vikingtiden, omkring år 900. Vandrevet kvern ble tatt i bruk sent i vikingtiden, omkring år 1200.

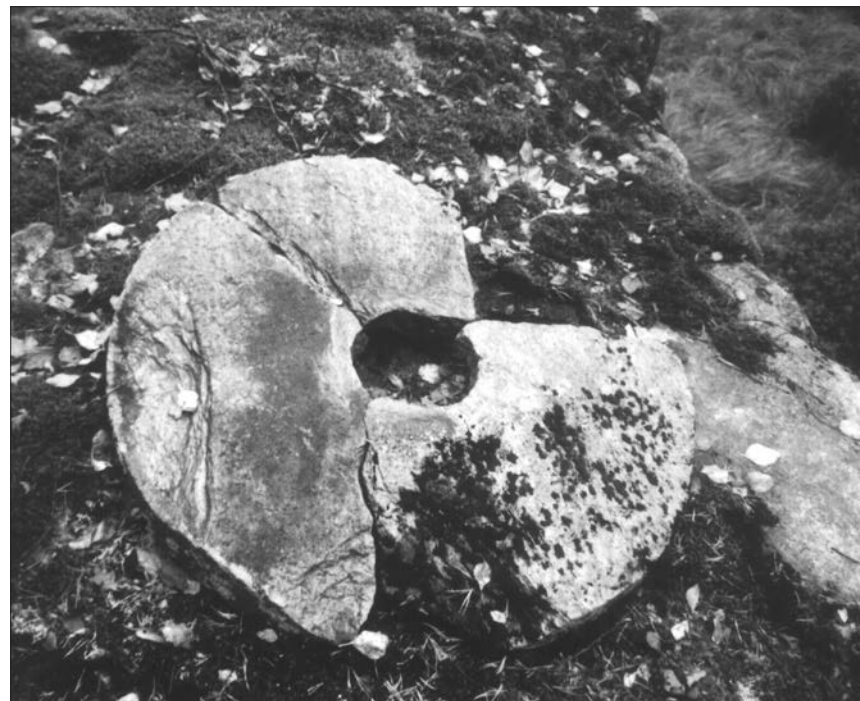
Før nevnte kvernperiode brukte en enklere og mer primitive metoder for knusing av korn. To steiner ble støtt eller gnidd mot hverandre, men etter hvert kom den roterende håndkvern. Den bestod av to runde, flate steiner som låg oppå hverandre og ved hjelp av en pinne i ytterkant av den øverste stein kunne en med håndkraft rotere den, mens den underste låg i ro. Det var et hull i midten av oversteinen som en helle kornet i. På steinflatene som låg mot hverandre var det hugget riller for at kornet skulle arbeide seg ut mot ytterkanten og bli knust - malt. Disse steinene kalles kvernsteiner eller møllesteiner.

Denne måten å male korn på var nok et tungt arbeid. Behov for å utvikle andre måter å male på, var nok stort. Vannhjulet ble etter hvert tatt i bruk som drivkraft. Vannhjulet var kjent allerede i romertiden (500 år f.K.– 500 år e.K.). Etter hvert ble vindmøller, vannhjul, vannkall, vannturbin, dampmaskin og elektriske motorer tatt i bruk som drivkraft. I det etterfølgende vil en i hovedsak beskrive kverner som ble drevet av vann og vannkall.

Vannkvern

Da vannkvernene gjorde sitt inntog i Norge på 1200 tallet, ble den etter hvert alminnelig på de fleste gårder. I 1830 regnet man med at der var mellom 20 000 og 30 000 gårdskverner i landet. I 1919 ble det oppgitt å være 7811 i bruk, men antallet er siden sterkt redusert. I dag er det bare noen få i bruk, da i hovedsak som kulturminner. Et slikt eksempel er bekkverkerna som står ved Malånå. Den er fullt brukbar til maling av korn og har de siste åra blitt brukt i undervisningen i skolen. Kverna ble i 1970 åra flyttet fra Skåland til Malåna av Lund bondelag. Etter flyttingen ble den satt i brukbar stand, og ble etter hvert overtatt av Lund kommune. Kverna er i dag en del av ansvarsområdet til Lund bydemuseum og kulturbank.

Da kvernperioden var på sitt største, var det en eller flere kverner nesten på hver gard. Noen bruk hadde gått sammen om bygging av kvern, mens andre var avhengige av godviljen til naboen for å få male kornet. Noen bruk gikk

Kvernstein i Trodledalen. Tverrmål: 90cm. Hullet i midten: 20cm. Tykkelse i midten: 8cm. Foto: Torbjørn Kjørmo.

sammen om å lage lange kanaler til å lede vann fram til kverna. En av de lengste kanalene som er bygget i området er den som går fra Storånå i Lunnan i Hovsherad og til Storånå i Brangsdalen. En lengde på ca 1 280 m. Denne kanalen kalles av oppsitterne i området for "Bekken".

I år 1723 ble det foretatt en matrikkeltelling i landet. En av registreringene var om det var kvern på garden. I følge Lunds historie 1, "Gårdens og slektens liv" av I. Mehus, er gardskvern nevnt i innledningen til hver gard. Dersom en summerer opp alle kverner som er nevnt, fra Elve til Rusdal, kommer en til at det i 1723 var 51 kverner fordelt på 51 større og mindre gardar. Der var noen gardar som ikke hadde kvern. De fleste hadde en, men noen hadde to, tre og til og med 4 kverner. Noen av de mest folkerike gardene hadde flest kverner.

Materialer som ble brukt til bygging av en kvern fantes for det meste i området. Trematerialer fantes. Metaller måtte nok kjøpes utenfra, men det var smed blant bygdens befolkning til å bearbeide metallet etter behov. Bygdesnekkere var der helt sikker også. Det som der etter alt å dømme ikke var i området var gode kvernsteiner. En kan ikke se bort fra at det er prøvd med

kvernsteiner fra lokale bergarter. På folkemunne er der opplyst at i Sætraområdet skal det ha blitt hentet kvernsteiner.

To områder i landet har bergarter av god kvalitet for kvernsteiner, i Trøndelag og i Hyllestad kommune ved Åfjorden ytterst ved Sognefjorden. Det som kjennetegner en god kvernstein er at den inneholder små harde korn - eller

granater som er fag-navnet. I Hyllestad er det en bergart av glimmerskifer med små harde korn i. Denne kvaliteten ble tidlig oppdaget og det ble satt i gang en omfattende virksomhet med uttak av kvernsteiner. Virksomheten hadde stor aktivitet fra omkring år 1200 til ca 1350. Det er god grunn til å tru at mange av våre kvernsteiner kom fra de to nevnte områdene.

Registrering - omtale av enkelte kverner og kvernanlegg

G. nr. 35 Eik. Matrikkel opplysninger av 1723 forteller at på Eik fantes 3 kverner. Opplysninger fra dagens befolkning går ut på at det har vært 9 - 10 kverner i virksomhet innen garden Eik sitt område. I denne omgang skal en omtale ett kvernanlegg med 3 kverner.

Kvernene ved utløpet av "Brangsdalsbekken"

Mandag 14. mai 2001 var 7 personer samlet på eiendommen til Ingmund Dokka for å finne ut mest mulig om kverner i dette området. Alle hadde mer eller mindre tilknytning til området og de som var samlet var: Ingmund Dokka, Arne Eik, Salve Hofsmo, Kjell Hofsmo, Harald Mæland, Karl Eik og Einar Surdal.

Grunneierne i området kaller "Brangsdalsbekken" bare for bekken. Denne bekken har sitt utgangspunkt fra Storånå i Lunnan og er kunstig anlagt. Bekken har opp gjennom tidene tjent som vannkilde til mennesker og dyr, samt til drivkraft for kverner, vannhjul og slipesteiner. Bekken har en lengde på ca 1280 m, og er muligens den lengste kunstig anlagte bekk på Eik. Det har opp gjennom tidene vært utført mye vedlikehold i bekken.

Det har etter alt å dømme vært 3 kverner i tilknytning til bekken. På eiendommen til Ingmund Dokka hadde Håvard Surdal kvern / kvernrett da denne eiendommen skulle skilles fra hovedbruket i 1928. Denne kvernretten måtte innløses før far til Ingmund kunne få skjøte. Kverna hadde en egen vannkanal ut mot bakkekanten i retning søraust til sør. Kanalen hadde en lengde på ca 70 m fra det punkt der bekken har passert veien. Det er svært lite spor å se etter denne kanal og kvern.

I selve bekken, i bunnen av bakkekanten, stod etter alt å dømme 2 kverner. På utskiftningskartet av 1925 går det tydelig fram at den ene stod i selve bekken, mens den andre stod nord for bekken, med en kort vannrenne på ca 5 m. Etter kverna som stod nord for bekken er det tydelige spor som viser vannrenne og håndsteiner. Det er bevart 1 kvernstein fra disse 3 kvernene. Det er en overstein som er delt i to. Den har hatt en diameter på ca 75 cm. Ingmund og Arne har hver sin halvdel.

Der har også vært vannhjul i denne bekken. Det fortelles av de eldste som var med denne dagen at de husker tresking med liner fra vannhjulet. Det kunne til tider være lite kraft fra hjulet, noe som førte til at treskingen gikk seint. Slipestein har også vært plassert i dette området.

Det fortelles at en person fra Surdal en gang hadde slipt noen ljàer. Etter slipingen hadde han lagt ljàene på siden av veikanten mens han skulle til Eik og handle. Da han kom tilbake og skulle hente ljàene, var de borte. De kom visstnok aldri til rette.

Av skriftlig dokumentasjon omkring kvernene i bekken har vi 3 kilder:

1. gang det er nevnt noe omkring disse kvernene er i et arvefeste skjøte i 1831. Den daværende eier av br.nr. 1 på Eik, Atlak Torkelsen Eeg har overdratt en utslått til Aadne Berntsen Eeg. Under beskrivelsen av denne utslåtten er det henvist til "Stokkevandet", Surdalskvernen og kvernbekken til Brangsdals veien.
2. gang er kvernbekken nevnt i forbindelse med utskiftningen på Eik i 1866. Det er i forbindelse med beskrivelse av skiftelinjene i Brangsdalsområdet at det henvises til kvernbekkens utløp og til kverndammen. Utskiftning protokol-len er tinglyst den 24. mars 1866.
3. gang det er nevnt noe om kvern i dette området er i en kontrakt mellom 4 oppsittere på Eik og Surdal angående bruk og vedlikehold av kverna på østre side av elva. Denne kontrakten er datert den 27. mai 1877. I denne kontrakten er det presisert at det gjelder kverna på østre side av elva, Monekverna.

Drømmen om "det gode liv"

Av Borgny Eik

Året er 1852... Rundt omkring i Norge, særlig på landsbygda er det ganske harde tider. Hovsherad er ikke noe unntak.

Naturkatastrofe

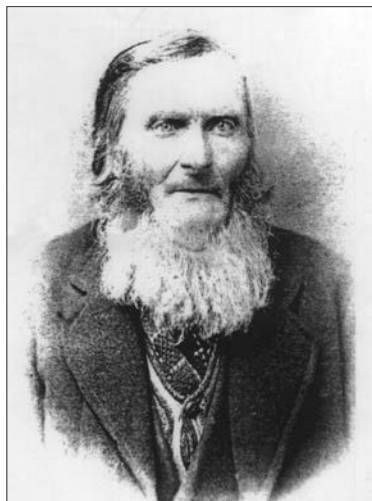
Noen år tidligere, i 1846 ble bygda rammet av en naturkatastrofe av de sjeldne. Sogneprest Wettergren fortalte om dette i en melding til amtet datert 15. 8. 1846. Et forferdelig uvær satte inn etter åtte dager med lummert vær og tordenvær. Under gudstjenesten på søndag økte det på med et uvær uten sidestykke. Snart gikk elver og bekker langt over sine vante leier og det ble store ødeleggelse. Bygdefolket hadde kirkebåtene sine liggende ved osen av Hovsvannet. Her kom det et skred fra lia, strøk over Postveien og stanset i elva med det som følge at båtene ble knust og elva fylt opp. Også Hovsvannet steg over åkrer og mar-ker. Broer og forstøtningsmurer ble revet bort.

Det var gården Eik som fikk de største ødeleggelsene. Da folk kom hjem fra kirken, fant 10 av 12 eiendommene sine ødelagt. Åker og eng var fylt med stein og veiene fram til gårdene var sperret av fyllmasser. Et bolighus og et kvernhus ble nesten revet ned og flere uteløer og løer var nesten begravd! Elven som rant gjennom dalen tok nytt løp og mange måtte flytte husene sine til østsiden.

Vi aner for et slit det var å bygge opp igjen gårdsbrukene! På bnr 24 finner vi Peder Larsen, kona Guri Leielsdatter og barna Lars f. 1840, Helene f. 1841, Elias f. 1844, Kristian f. 1846 (døde i 1852), Peder f. 1848 og Grete Malene f. 1851. Hele familien bodde i et lite hus like ved veien.

Dagene var lange - og bar ofte preg av tungt arbeid for liten og stor. Drømmen om et bedre liv kom fram stadig oftere. Ryktene om "det gode liv" i Amerika nådde også Hovsherad. Det var en ganske stor avgjørelse å reise fra familie og venner og alt det kjente. Det er klart at det måtte nye overveielse til....

Cleng Peerson fra Tysvær hadde i 1825 reist til Amerika sammen med 52 andre med sluppen "Restaurationen". Selv om turen var både lang og farlig, målet nesten ukjent og de fleste ikke fikk se igjen familien i gamlelandet, var drømmen for

Peder Larsen Eik.
Bilde utlånt av Borgny Eik

mange å reise over til "det forjettede land". Noen kom tilbake, og brev ble sendt. Livet i Amerika vakte voldsom interesse og utvandringen skjøt fart i årene etterpå. Da de første utvandrerne hadde slått rot i sitt nye hjemland, gikk brevene flittig tilbake til Norge. Ofte bar de preg av at alt var bare bra, men inni mellom linjene kunne en også lese om savnet etter deres kjære i hjemlandet.

"Amerikabrev"

Også til Hovsherad og gården "ved Ånå" kom det "Amerikabrev". Guri hadde en søster som het Gunnhild Serene (f. 1814). Hun var gift med Andreas Andreassen (f. 1811) fra Nysted på Moi. De drev gården på bnr 19 på Eik. Andreas var en aktet mann, deltok i kommunestyret, til han en dag i 1850 solgte alt og reiste med hele familien til Amerika. De hadde 7 barn i alderen fra 15 til ½ år. Det skulle et kjempemot til for å våge et slikt sprang i det uvisse!

Flere og flere i den lille bygda syslet nå med reiseplaner. Når folk kom sammen var dette det store samtaleemnet. Mange hadde nå slektninger eller kjente som hadde reist. Det ukjente var ikke lenger så fjernt og usikkert.

Rundt kjøkkenbordet ved "Ånå" ble planene lagt. Peder og Guri hadde bestemt seg. Også de ville bryte opp og flytte med barna til Amerika. Det samme hadde flere i Hovsherad bestemt seg for. Peder hadde en bror, Jonas, som nå fikk spørsmål om å overta slektsgården. I april 1853 var alle formaliteter ord-net og turen mot det ukjente kunne starte !

Hele 28 personer reiste fra Hovsherad den 29. april 1853. Det var en stor del av den lille bygdas befolkning! I "Utflytterregister for Dalane" finner vi navnene på dem som reiste denne dagen. Det er navn fra Eik, Kjermø, Hove og Solli – alle stedsnavn fra Hovsherad. Lykkønskningene fra de som ble igjen var mange : "De må leva og ha helsa"

Turen over havet var lang og strabasios. Guri var gravid og barna på 13, 11, 9, 5 og 2 år krevde også sitt. Men endelig – etter ca 3 uker i sjøen kunne familien stige i land i Canada! Første reisemål var nådd!

Familien tok så fatt på neste etappe. De seilte nedover innsjøene til Wisconsin. Vi vet at de fant sitt nye hjem i Lewistown – i nærheten av Wisconsin Dells. Det går gjetord den dag i dag om den dyktige gårdbrukeren som kom fra Norge. Han lærte gjerne fra seg f. eks hvordan man oppbevarte såkornet for at det skulle holde seg over vinteren.

Navnet Eik sa ikke så mye i Amerika og familien tok nå navnet Lewis etter stedet der de slo seg ned. I Lewistown bor det flere etterkommere etter Peder og Guri. På kirkegården finner vi gravene deres.

Også andre steder i Amerika finner vi etterkommere etter Peder og Guri. En av dem er Dan Lewis, bosatt i Denver, Colorado. Han har besøkt gamlelandet og gården de reiste fra. Han er etterkommer etter Kristian (made in Norway, born in America) som ble født i 1853. På gården med "Ånå" står den dag i dag den gamle stua som Peder og Guri bodde i før de reiste til Amerika. Stua er restaurert , og det var stor stas for Dan Lewis å se den.

Kilder: Bygdebok fra Lund I og "Utflytterregister for Dalane"

Ferjen Hove - Skjeggestad

Av Børge Haga

I september 1845 sendte veimester, kaptein Støren, et forslag til Amtmannen i Stavanger om å anlegge en vei fra garden Hove, langs vestre side av Hovsvatnet, til Skjeggestadsundet. Deretter med ferje til Skjeggestad, slik at Hovsherad ble knyttet til hovedveien Egersund - Flekkefjord. (Kjørevei gjennom Drangsdalen ble bygget 1838 - 1839 og veien over Tronåsen ble åpnet rundt 1840. Dette var en del av Den Vestlandske Hovedveg).

Støren mente at veien over Lagestrand fra Handeland til Moi bru var vanskelig å passere og at opparbeiding var for kostbar. Støren skriver videre:

"Dersom det ærede Amt maate bifalde denne forandring og bygden maate ønske den, skulle de fornødne undersøgelser blive foretagne og forslag til udførelsen samt overslag over omkostningene senere indsendes.

Egeland. Den 2. sept. 1845.

Ærbødigst Støren."

Herredstyret kunne på møte den 10-9-1845 ikke tilråde at veien over Lagestrand ble sløfjet som alminnelig bygdevei. Man fryktet at ferjen kunne

Oversikt over Hovsvanet. Foto Børge Haga.

stanse i perioder pga. uvær og is. Man ville heller ikke pålegge kommunen økte utgif-ter ved å holde ferje og ferjemann. Herredstyret så likevel nytten av veien og ferjen og ville innstille på den, dersom oppsitterne "på den øverste del av Lunde" selv ville anskaffe seg ferje og holde ferjemann.

Nytt møte ble holdt i november samme år og med 8 mot 2 stemmer ble det besluttet å bevilge midler til ferje og vei langs vestre side av Hovsvatnet.

Herrestyret fant det også hensiktsmessig at ferjemannen skulle bo på Skjeggestadsiden.

På et folkemøte ble det vedtatt, med 34 mot 4 stemmer av de fremmøtte, at en 8 fots bred kjørevei skulle anlegges av oppsittere på Hove, Eik, Kjørberg, Steinberg, Rusdal, Kvitingen, Indre Sandstøl, Espelistøl, Tagholt, Solli, Flatestøl og Øvre og Nedre Skårdal. De samme gårdene skulle lønne ferjemannen med 4 ½ tønner havre årlig. Ferjemannen skulle for dette frakte oppsitterne av disse gårdene over gratis. Han skulle også vedlikeholde ferjen.

Tønnes Svensen godtok å være ferjemann på disse vilkår, og garden Hove vedtok å vederlagsfritt avgi grunn til veien.

Ommund Pedersen Hove søkte i brev av 13. november 1845 om å bli ferjemann i stedet for "Den fremmede og fattige" Tønnes Svensen Eeg. Ordføreren skrev i sin kommentar til Amtmannen at beslutningen allerede var tatt, og at Tønnes var en fattig mann som trengte slik hjelp.

Tønnes Svensen var sønn av Sven Svensen fra Øverland og var gift med Anne Berte Didriksdatter fra Hamre. Tønnes fikk i midten av 1830 årene husmannsplass på Eik.

Stavanger Amt besluttet at en 8 fots bred kjørevei skulle anlegges og stå under veivesenet som offentlig bygdevei. Ferjemannen skulle forpliktes til å ta bygsel ved sundet, helst på Skjeggestadsiden.

Videre het det at ferjemannen skulle:

"Til enhver tid og uden ophold oversette alle personer med heste, boe og creature m. m. som er hjemmehørende på ovennævnte gaarde, uden betaling, imod at han erholder accord hvert aar inden october maanedes udgang 4 ½ (fire og een halv) tønnder haore af vægt 8 spand pr. tønne, som betales ham i hans bøsse af gaarders opsiddere, efter udlægning paa den efter brugs matriculskyld. For at oversette anden reisende skal færgemanden være berettiget til at fordra:

<i>For een enkelt person</i>	<i>2 Skilling</i>
<i>For een hest</i>	<i>2 Skilling</i>
<i>For een kjører med eller uden boe</i>	<i>2 Skilling</i>
<i>For 4en koe</i>	<i>2 Skilling</i>
<i>For smaacreature pr. stykke</i>	<i>½ Skilling</i>

Omkomstninge ved anskaffelse af en fæрге er bevilget af Skibredet, hvorimod dens vedligeholdelse paaligger færgemanden.

Som færgemand ved overnevnte fæргеindretning antages huusmand Tønnes Svendsen Eeg for sin levetid, paa ovenanførte vilkaar og mod at han stiller betryggende caution for opfyldelsen af de han paaliggende pligter, men hvis han med hensyn til oversætningen og hva der med staar i forbindelse skulle vise forsømmelse eller skiødesløshed, kan han afskediges af veivæsenet, uden lov og dom, efter ¼ aars opsigelse.

Ny ferje innen St. Hans 1846

Støren hadde på kirkebakken spurt om noen kunne levere en ferje, men ingen meldte seg. Derfor henvente han seg til Michael Hendrik Dahl på Nysted. Han hadde litt erfaring med bygging av ferjer. Støren fikk en muntlig avtale med Dahl om å levere en ferje innen St. Hans 1846.

Avtalen ble senere gjort skriftlig og kontrakten med Michal Henrik Dahl ble sendt amtmannen 4. mars 1846.

"Undertegnede erkjender herved at jeg, efter anordning med Støren paa veivæsenets vegne, har paataget mig inden St. Hansdag indværende aar at levere en færgé i Skjeggestadvandet af 15 -femten fods længde, 8 -otte fods bredde og 20 -tyve tommer høide, bygget af to tommer tykke furreplanker med fornøden knæer og baand af egetræ samt bordklædning indvændig i bunden, og klaffer af furretræ og med 2 -to par aarer af samme træ. Færgen skal for øvrig bygges efter almindelig antagne regler og sammensættes med muligste omhyggelighed af gode og tørre materialer samt overstryges 2 gange forsvarlig med tjære. De til klafferne fornødne hængsler af jern andskaffes og bekostes særskilt af veivæsenet. Efterat forestaaende forpligtelse af mig er opfyldt tilkommer jeg af veivæsenet udbetalt den derfor accorderede betaling med 13 Spd. 29 Skilling, skriver tretten Speciedaler 29 Skilling.

Nysted, den 4 marts 1846 M.H. Dahl."

Det fortelles at folk som skulle ta ferjen fra Hovesiden stanset ved Tonestien, ca. sju hundre meter fra ferjestedet, og derfra påkalte seg ferjemannens oppmerksomhet, slik at ventetiden ved ferjeleiet ble kortere.

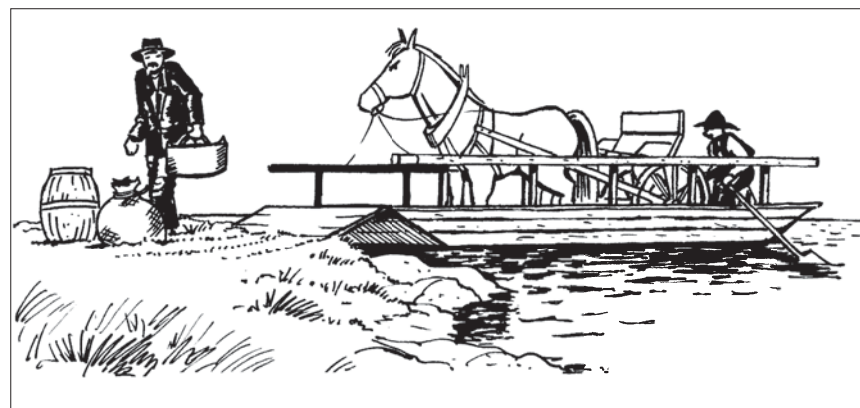
Bedre lønn

I 1867 hadde både lensmannen og ordføreren flere ganger mottatt anmodinger fra ferjemannen om å gjøre endringer i godtgjørelsen for overfarten. "En del av sognet yter ei det korn til ferjemannen for overfarten." Tønnes mente videre at trafikken over sundet var mye større enn det som var tenkt da kontrakten ble inngått. Etter mye frem og tilbake og etter at Tønnes hadde truet med å si opp, var det et møte på Steinberg, mellom ferjemannen, lensmannen og de brukere som betalte korn til ferjemannen.

Det ble enstemmig vedtatt at de som betalte korn til ferjemannen også skulle betale: "For hest boes og person 4 skilling, for en person 2 skilling". Ellers skulle de tidligere fastsatte priser gjelde.

I 1869 begynner en langvarig diskusjon om midler til vedlikehold av ferjen. Denne hadde da vært i drift i over 20 år. Herredsstyret ville ikke bevilge noe og lensmannen henvente seg til Amtmannen. Amtmannen henviste til veiloven, som likestilte ferjer med broer og mente dermed at det var kommunen sitt ansvar å vedlikeholde ferjen. Kommunestyret ville fortsatt ikke bevilge noe og henviste til den inngåtte avtale med ferjemannen der det het at han skulle vedlikeholde ferjen.

Saken var oppe på ny i herredsstyret 16. april 1871. Da ble det bestemt at vedlikeholdet var en sak mellom ferjemannen og oppsitterne. Lensmannen skulle påse at ferjen ble forsvarlig satt i stand. I desember samme året var det

Ferjen over Hovsvannet. Tegnet av Svein Børge Stuhaug.

fortsatt ikke skjedd noe og lensmannen var redd det kunne skje en ulykke. Saken blir senere ikke nevnt og ferjemannen har sikkert satt ferjen i stand slik han skulle. Tønnes Svensen døde i 1875.

Ferjestedet besto også av et småbruk. Tønnes Andreassen var gift med Marta Ellertdatter og sønn av Andreas Knutsen fra Austreim. Tønnes bodde først noen år i ytre Sandstøl, flyttet senere til Skjeggestad og overtok som ferjemann etter Tønnes Svensen.

I 1877 ble det besluttet å bygge en kjørevei fra Handeland om Lagestrand til Moen med bro over Moisåna. Da veien var ferdig, ble ferjen regnet som overflødig.

Ferjen ble på herredsstyremøtet 16. 10. 1880, besluttet nedlagt. I et senere møte vedtok man å forære ferjen til den siste ferjemannen mot at han dro den på land og lovet at den aldri mer skulle brukes til ferjing.

Tønnes Andreassen Skjeggestad fortsatte å bo på Skjeggestad og drev en liten landhandel der. I folketellingen av 1900 står Tønnes også oppført som jernbanearbeider. Det fortelles at Tønnes fortsatte å ro ferjen lenge etter at den ble besluttet nedlagt.

Kilder:

Takk til Berit Skjerpe, som har funnet det meste av stoffet til denne artikkelen, i Statsarkivet i Stavanger. Berit er oldebarnet til den siste ferjemannen, Tønnes Andreassen Skjeggestad.

Lunds Historie 1 og Lund Kommune 1837-1987, jubileumstidsskrift.

Lund Bygdeungdomslag - Ein kulturfaktor i 70-åra

Av Gaute Steinnes

70-åra var på mange måtar ei god tid for norske bygder. Etter pessimisme og flukt fra landsbygda i 60-åra breidde det seg nye stemningar og trendar i landet vårt. Folk søkte tilbake til det enkle livet på landet, ei sterk miljøørse voks fram, og global matforsyning var sterkt framme i offentleg debatt. I 1972 kom det første nei til EEC, og i 1975 gjorde Stortinget opptrappingsvedtaket som sidan ga norsk jordbruk dei beste åra det nokon gong har hatt.

Optimisme og framtidstru

I Lund, som i mange andre bygder, breidde det seg optimisme og framtidstru. På ti år tok en ny generasjon over ein stor del av gardane i bygda. Her fall denne utviklinga saman med ein sterk ekspansjon i industrien og ei utviding av offentleg sektor. Alt dette førde til at mange unge slo seg til i bygda. Denne utviklinga måtte sjølvstøtt visa at i kulturliv og lagsarbeid. Eit lag som fekk ei glanstid i desse åra, var Lund bygdeungdomslag.

I 1973 hadde laget 46 medlemmer. Året etter var medlemstalet 99, og i perioden 1975 - 78 svinga medlemstalet omkring 250. I årsmeldinga frå 1976 finn me at av dei 259 medlemmene det året budde 53 i Hovsherad, 65 på Moi og Strannen, 41 i Heskestad, 45 på Helleland, 27 i Egersund og 28 hadde andre adresser.

Ein oversikt over styret same året ser slik ut:

<i>Formann:</i>	Karl Eik
<i>Nestformann:</i>	Jarl Berge
<i>Kasserer:</i>	Jan Refsland
<i>Sekretær:</i>	Solfrid Gursli
<i>Styremedlem:</i>	Arna Reidun Øverland
<i>Tevlingsleiarar:</i>	Helge Ollestad, Kirsten Gystøl
<i>Studieleiar:</i>	Alfhild Rusdal
<i>Leikleiar:</i>	Marianne Øverland
<i>Amatørleiar:</i>	Jan Inge Ueland
<i>Bygdepolitisk leiar:</i>	Magne Handeland
<i>Redaktør/PR-sjef:</i>	Gaute Steinnes

Dei seks sistnemnde hadde med seg kvar si nemnd på 3 - 4 medlemmer, slik at rundt 30 medlemmer hadde eit eller anna verv i styre og nemnder.

Når ein arbeidsplan vart sett opp, fekk kvar styremedlem ansvar for sine arrangement og tok sjølv ut ein komitè av folk utanom styret. Slik vart arbeidet delt på mange, og styremedlemmene fekk sine "fri-festar".

Arbeidet i 1976 - 77 går fram av års-meldinga for 1977:

Oktober:	Haustfest med middag, festtale og dans (Ualand).
November:	Medlemsmøte på Ualand. Gammaldans i Hovsherad.
Desember:	Romjulsfest med graut og dans, Ualand.
Januar:	Gammaldans i Hovsherad. Bygdakos på Ualand.
Februar:	Bollefest med underhaldning og dans, Ualand.
Mars:	Gammaldans i Hovsherad. Fylkesmeisterskap, ostetevling på Ualand. Tevlingsfest etterpå.
April:	Medlemsmøte på Ualand. Vårfest med middag, underhaldning og dans, Ualand.
Mai:	Vaksentreff på Ualand. 17. mai-fest i Hovsherad.
Juni:	St. Hans-feiring i Sætra.
Juli:	Gammaldans i Hovsherad.
August:	Vaksentreff med bingo, Ualand.

Den same årsmeldinga fortell elles om 4 studieringar, om leik- og folkedanskurs på Moi og om ein fast leikarring som hadde fem framsyningar gjennom året. Vidare fortel meldinga om tevlingar i osteinretning, kakepynting, smørbrød og blomster oppsetjing, dessutan fire ulike tevlingar i eksteriørdøming av husdyr. Eksemplet er fra 1977, men aktiviteten var nokså lik alle åra frå 1974 til 1979.

Lund Bulletin

I tillegg var laget med på byggedagar, på spesielle aksjonar og tok opp politiske saker. Heile perioden hadde laget si eiga lagsavis, Lund Bulletin, eit lite kopiert hefte, som vart sendt ut til alle medlemmene fire gonger i året.

Det aktive laget vart lagt merke til i heile organisasjonen. Laget hadde ei tid tre av styremedlemmene i Rogaland Bygdeungdomslag.

I 1978 fekk Hovsherad sitt eige idrettslag. Dermed vart det meir konkurranse om ungdom og arbeidskraft i denne bygda. På same tida fekk Helleland sitt eige bygdeungdomslag og tok med seg omkring 70 medlemmer. I vårt eige bygdeungdomslag hadde mange av dei mest aktive trappa ned, og tilbakegangen var eit faktum. Kva som skjedde sidan, har eg for lite kjennskap til, men laget har vist lite att i bygda dei siste åra.

Erfaringane frå Lund bygdeungdomslag i 70-åra viser klart kva ein kan få til når krefter og kreativitet samlar seg om å gjera det triveleg i bygda. Me som var midt oppi det som skjedde, ser tilbake på ei rik og god ungdomstid.

Bygdevandring til Ystemyr, Tjellesvik

Av Toril Salvesen

Søndag 8. oktober 2002 arrangerte Lund historie- og ættesogelag årets siste bygdevandring. Turen gikk til Ystemyr, på gården Tjellesvik. Vi startet ved Litlehei i lett duskregn og fulgte skogsveien oppover. Med oss på turen var Svein Litlehei og Knut Tjellesvik, og de hadde mye å fortelle om området. På veien opp passerte vi den gamle kraftstasjonen på Tjellesvik. Kraftstasjonen ble bygget i 1926 og var et samarbeid mellom de 6 brukene på Tjellesvik, og gårdene Eike og Hellesmark. Kraftstasjonen var i drift til utpå 1960-tallet. Vel oppe på Ystemyr hadde vi kafferast før vi la turen inn i sørenden av myra, til "Topte", for å se plassen der kjentfolk mener bosetningen lå. I dag er det ikke spor igjen av hustuffer, men navnet "Topte" (dialekt for tufter), indikerer at tuftene må ha ligget her. Turen videre gikk over myra til Fagervannet før vi la turen hjem.

Noen av turdeltakerne ved Ystemyr. Foto: Toril Salvesen

Brukere av gården Ystemyr

Vi vet svært lite om folket på Ystemyr. Litt om dem finner vi i "Lund, garden og slekten" av Ingjald Mehus. I tillegg finnes det en protokollavskrift fra en rettsak som hadde bakgrunn på Ystemyr. Ystemyr og Storhaug nevnes første gang i 1664 som "Aldeles smaa og nylig optagne ødegaarde". Ystemyr er altså ingen husmannsplass, men en bureisningsplass. Under bnr. 1 på Tjellesvik fortelles

det at det gikk ut for Sven, og Villum mistet gården sin. Uten jord kunne ingen leve på landet. Det må antas at man etter dette begynte bureisning, på Storhaug, på Ystemyr og på Litlehei.

Den første bruker av Ystemyr som vi kjenner, het Torkel. Han er nevnt i 1664 og er antakelig i slekt med Karl Hove, en av de tidligste eierne av Tjellesvik. Torkel var gift med Rasmusdatter Navrestad. Hennes familie kom opprinnelig fra bruk nr 1 på Tjellesvik. Ståle Vilhelmsen, hadde også tilhold på Ystemyr på denne tiden. Han var en yngre sønn av Villum/Vilhelm Tjellesvik (brn. 1). Villum hadde mistet sin gård under tragiske omstendigheter. Som gammel mann satt han nedtyngt i gjeld og ribbet for gods. Hans eldste sønn var den som skulle ha løst ham av. Sønnen var imidlertid kommet på kant med loven, han mistet sin boslodd og ble dømt fredløs. Vi vet ikke hva den unge mannen hadde gjort, men trolig prøvde han som mange andre å komme seg vekk fra militærtjenesten. Mange rømte, og straffen for dette var tap av boslodd og et liv i fredløshet, hvis en da ikke kunne bøte seg fri.

Den neste brukeren av Ystemyr som vi kjenner, var Laurits Jakobsen (70 år i 1701). Han var muligens gift med datter av Torkel. De siste brukerne av Ystemyr vi vet om, var to søstre som vi ikke kjenner navnet på. Det fortelles at de var flinke til å veve, en kunst som senere ble holdt oppe på Tjellesvik.

Rettsak om Ystemyr

Ystemyr var som gård fraskilt felles mark fra Tjellesvik, og skattet for 6 bm (bismark). Da familien som eide Ystemyr døde ut, kjøpte Tjellesviks eiere gården igjen, og ville ha den som "en herlighet" til gården. Hver eier skulle betale i forhold til størrelsen på sitt bruk. På tinget meldte de fra til fogden om kjøpet, og hvordan de 6 bm skulle deles på den enkelte. Dette viste seg vanskelig i praksis, og fogden spurte om ikke han som hadde den minste gården, kunne ta dette i tillegg, og så søke regress hos sine naboer for det han betalte for meget. Alle var fornøyd med en slik ordning. Den minste gården som fikk disse 6 bm i tillegg, var Storhaug. De andre skulle årlig måtte betale avgift til bonden på Storhaug, "Ystemyrskatt" ble avgiften kalt. Kanskje er det nettopp denne "Ystemyrskatt-ten" som etter hvert blir opptakten til en langvarig rettsstrid mellom Sven Torgersen på Storhaug og tre andre oppsittere på Tjellesvik. Etter rettsprotokollen å dømme, ser det i alle fall ikke ut til at avtalen som var inngått, ble holdt.

Sven Torgersen (døpt 1753 - død 1827) bodde på Storhaug. Ingjald Mehus forteller at han bygde stampe i elva. Dette var noe bygdefolket trengte. Stampa ble brukt til å stampe vadmel. I dag finnes det ikke rester etter stampa, men bygdas folk vet omtrent hvor i bekken den lå.

Tvisten mellom naboene og Sven varte i flere år. Saken gjaldt Ystemyr. Oppsitterne Jens Jensen, Bodil Tollaksdatter og Osmund Jensen hadde stevnet ham "i Henseende av den sistnevntes Fornærmelse på de førstes Part i Ystemyr". Den 24. april 1813 ble retten satt. Sven Torgersen hadde fornærmet dem "ved at slaa høet som i Fior stod paa deres Anparter i Ystemyr og indlagt samme i en af ham der opbygget løe, til hvis opbyggelse og Tekning han ogsaa har viist at for-

syne sig med Tømmer og Tag af den felles Ystemyr Skov." Samme sak var blitt forelagt flere ganger. Løa som Sven hadde satt opp ble forseglest med høyet inni for å hindre at Sven tok høyet. Visstnok var det 26 byrer med høy.

Sven Torgersen vedtok varselet han fikk om stevning, men han godtok ikke saken, da han mente seg berettiget til hele Ystemyr. Underveis i saksgangen møter retten fram på Ystemyr for besiktigelse - de vil "tage det Omtvistede i Øiesyn" og høre på vitneutsagn. Besiktigelsen og vitneavhør på stedet tar flere dager.

På Ystemyr ser de at forseglingen på løa er brutt. Vitner blir tilkalt for å erklære" i hva Forfatning Seglet den gang det var paasatt befandtes, og om de kan skønne de deri lagde 26 Byrer høi at være forminsket". De forteller at løa hadde vært forseglest med hengelås, firedobbelt tråd og dobbelt segl. Disse befandt seg nå "aldeles afrevet". Vitnene syntes også "at høet har forminsket sig, da der nu er en hulning i Midten, som ikke den gang var". Etter hvert uttalte flere vitner seg om saken. Et vitne forteller at han så at tømmeret som var brukt på løa, hadde "Tiellesvig Mænds Merke". Under sakens gang kommer det fram at flere vitner mente at Sven Torgersen hadde vært fornøyd med en deling av Ystemyr som hadde skjedd tidligere. Sven derimot, sa at han kom til å slå og brukte hele Ystemyr, både skog og mark, inntil han fikk sitt "afgifte" (4 Rd (riksdaler) i året), og han bekymret seg ikke "om de ergangne Domme". Dette hadde visstnok året før, i 1812, vært gjenstand for en dom. Han ønsket saken utsatt fordi det ikke var betalt avgift på Ystemyr på 32 år. På tross av dette fikk Sven ingen utsettelse.

Den 3. juni 1813 ble retten så satt på Lensmannsgården på Moi. Dommen var enstemmig: Sven taper og må bøte etter loven for sin lovstridige fremferd og sin Trættekiærhed". Han må betale" til Hans Majestæts Casse trende Forretyve Lod Sølv eller Penge 60 Rigsbdr." Han må videre erstatte "de ulovlig tagne 26 Byrer med høe med 16 Rigsb. Pr bør og de 3 Tylder Mrk Tømmer med 48 skil. Rigsb. Pr Tyld - og de 4 Vætter Tag med 2 Rbdr. 64 s pr Vætt." Sven må også for sine ulovligheter rive løa. Han blir pålagt å betale Lunde Sogns fattige og naturligvis motpartens saksomkostninger.

Et sagn fra Ystemyr

Til slutt vil jeg nevne et sagn fra Ystemyr. Det forteller at "Badnakjelda lå ved plassen Ystemyr. Når skodda stod så tett at en kunne skjære i den, hørtes barnegråt fra kjelda. "Det er flere hundre år siden noen hentet vann der, og den holder på å gro igjen," skriver Ingjald Mehus i Lund, Garden og slekten. "Men gråten er ikke slutt. Et minne om en tragedie, en ulykke som ingen tåke kan skjule," fortelles det videre. I dag er det visstnok ingen som vet nøyaktig hvor Badnakjelda lå, så antakelig har naturen tatt den tilbake.

Kilder: Ingjald Mehus: Lund garden og slekten.

Jæren og Dalane sorenskriverembete. Tingbok 99, 1810 - 1814, side 380a-382a, 400b-401a. Rett: 24 april 1813, 21 juni 1813.

Muntlige kilder: Knut Tjellesvik, Svein Litlehei.

Kyr med tradisjoner...

Av Toralf A. Kjørmo

Mangt og mye kan gi tradisjoner. Det er en måte vi mennesker forholder oss til fortiden på. Linjene fra tidligere tider leder oss til nåtiden. Fra Ollestad har vi et arveoppgjør i 1838.

Her er alle kyr nevnt med navn:

BASELI	LUNNEROS
LYKKREI	KNAPPREI
BRUNDOKKA	GRÅGYLLA
TERNA	DALEROS
SØLVDINA	PLUMREI
LIROS	SVANEROS
ROSA	NATTORS

Rart å tenke på at bønder i dag, mer enn 160 år senere, bruker mange av de samme navnene.

Kilde:

Hetland Skipreide s. 401.

Kristenliv i Hovsherad - på Betania, Hovstun og ungdomslokalet

Av Didrik Østrem

Høsten 1933 i oktober, kom en ung evangelist utsendt fra Salen, Flekkefjord pinsemenighet, av forstander Alfred Svindland. Han kom til Berent Mageland og hadde møter. Da han hadde reist hjem igjen, bestemte jeg at når han kom igjen, ville jeg overgi meg til Gud. Han var ung og kom opprinnelig fra Masfjorden ved Bergen. Han var flink til å synge og spille gitar. I den tiden var det vanlig at når møtet gikk mot slutten, gikk predikanten rundt i forsamlingen for å høre om det var noen som ville ta imot Jesus. Den kvelden jeg gikk fram til en benk og bøyde meg, var det ei ung jente som bøyde seg først. Da hun bøyde kne, gikk jeg også inn og bøyde meg for å bli frelst. Fra den tid hadde jeg lyst til å bli med på møter.

Evangelisten Harald Helleland hadde også møter hos Bernt Øgreid, og siden hadde vi møter sammen med ham på det gamle ungdomslokalet. Da var det også noen som omvendte seg til Herren.

Det var lite benker på ungdomslokalet, for det var nå et danselokale med noen faste benker langs ytterveggene. Senere kjøpte Ingolf Eik og jeg materialer hos Rasmussen og laget en del nye benker. Vi hadde også i den tid besøk av predikanter fra de frie venner og baptister og sist fra Maranata.

1957 Hovstun på salg

I 1957 kom Hovstun på salg. Det var brukt til snekkerskole. Jeg var interessert i huset, for jeg hadde for øye å låne det til møter.

Samme høst, i november, reiste vi til Flekkefjord for å bli døpt på Salen av Alfred Svindland. Vi var fem stykker som ble døpt den dagen.

Vi hadde møter sammen med predikanter som kom til oss, og vi hadde møter alene. Også på dette lokalet fikk vi oppleve at noen gav seg til Gud.

I 1948 brant huset til Ane Øgreid ned, og Sivert Torkelsen og jeg bygget det opp igjen til et uthus. Selv bygde Ane et nytt hus sammen med datteren sin, Maria.

Uthuset fikk menigheten Sion, Moi, interesse for, og de platet det på vegger og tak. Jeg var også med. Huset rommet ca. hundre mennesker når det var fullt. Forstander var Rudolf Ramslien. Etter hvert ble det mindre brukt av Sion, Moi. Birger Øgreid spurte så Ottar Hansen, som da var forstander på Moi, om de ville leie det vekk til andre formål. Han tenkte på Speiderne, men Hansen sa nei. Birger hadde odelsrett på huset, og han gikk da han inn for å kjøpe det.

Birger kom siden til meg og tilbød oss å få bruke det til møter. Siden har vi brukt både det og Hovstun til møter. Vi har også hatt møter hjemme hvor jeg bor, helt siden vi flyttet til Eik i 1957. Jeg var med på søndagsskolen på Eik bedehus etter innbydelse fra Sofus Hove og Didrik S. Flatestøl.

Brann

Da huset til Ane Øgreid brant ned, bodde jeg hos henne og hadde rom på loftet – det var da jeg kjørte ved for Anton Steinberg. Klara, søster til Peder Kjørmo, bodde også hos henne med de to barna, ei jente og en gutt.

Vi var en tur den kvelden hos Arthur Tandrevold, som da bodde i huset til Bjarne Skårdal. Da vi gikk hjem igjen og kom på toppen av Skårdalsbakken, så vi at det var ild i huset til Ane. De to småbarna hadde tatt et klede og lagt over lysekronen, med det resultat at det tok fyr. Deretter kastet jenta dette plagget ut i gangen under trappa hvor det brant videre.

Da vi kom ned, var begge barna reddet ut. Naboen Torleif Espeland, hadde hørt dem rope. Selv gikk jeg opp på loftet i en stige og fikk berget ut en Bibel og ei ordbok. Jeg fikk ikke berget noen klær, for jeg var redd all røyken som var i rommet.

Brannvesenet kom til med en pumpe og tok vann fra elva like ved, men det var ikke rare greiene de hadde å fare med. Jeg fikk igjen klær på forsikringsassuransen siden jeg var hjemmeværende. Det var lensmann Sigvald Tøge som skrev opp det jeg hadde mistet i brannen.

Veien over Skydalsheia

En del av tidligere tiders samferdselsnett

Av Toralf A. Kjørmo

Her har vi å gjøre med en meget gammel ferdsselsvei. Den går fra Eik i Hovsherad i øst til Ollestad ved Ualand i vest. Veien over Skydalsheia blir kalt for Postveien eller Kongeveien.

Dette har nok vært en viktig vei, men som postvei er den trolig ikke så mye eldre enn 300 år. Vi vet at på Haukland ved Moi var det poståpneri **for 1714**.

Det vi vet, er at et postbud skal ha blitt ranet og drept på heia. Gjerningsmannen ble tatt, men utbyttet av ranet ble ikke funnet. Da morderen ble dømt, skal han ha sagt: "Utbyttet ligger under en stein som ligger ustødig når noen trør på den".

"Krossen" – Foto: Ivar Ollestad.

Et annet postbud (?) forsvant i en snøstorm på heia. Til tross for iherdig leting, ble han ikke funnet før om våren. Stedet der han da ble funnet, har siden blitt kalt Drengen.

Når det gjelder konger som har brukt veien, er det kjent at Fredrik 4. passerte i 1704. Men hvor mange kongelige har passert før den tid?

Inne på heia står et kors av eik. Dette ble satt opp på midten av 1950-tallet av Karl Johan Eik og Kristian J. Kjørmo. Korset er en erstatning for et som sto her tidligere.

Restene av det gamle korset står på Heskestad Bygdemuseum.

Her kan årstallet 1637 tydelig leses.

Kong Kristian 4.

Det er flere historier om konger som dro over her. Vi vet at Kristian 4. var mange ganger i Norge. Han hadde tilnavnet "Norgesvenlig".

En av historiene som blir fortalt er at Kristian 4. dro over i 1637. Kongen hadde embetsmenn og venner med seg, og en av disse skal ha dødd på heia mellom Urvatn og Gyvatn. Noe som kan støtte denne historien er at ikke langt fra korset ligger et varp. Dette er en samling av små stein som er samlet i årenes løp. Alle som passerte her måtte legge på en stein eller en kvist, ellers ville ferden videre bringe ulykke. Slike varp kom på steder med en tragisk historie, gjerne dødsfall eller drap.

Et annet sagn er om Ståle. Han skal ha ranet og drept 11 personer som var på vei over heia. Han hadde et lite hus her, og plassen kalles enda for Stålestova. Vi kan enda se tuftene etter huset.

Når vi kommer til nedstigningen i vest er navnet Kotleskar. Her var det i gamle dager en husmannsplass. Kona i huset ble bare kalt "Kotla". Hun skal ha hilst en konge slik: "Velkommen til okka land og rike". Kongen skal da ha svart: "Det er ikke ditt rike, men mitt".

I samarbeid med grunneierne og kommunen har Lund Historie og Ættesogelag ryddet og merket veien over Skydalsheia.

GOD TUR PÅ EN GAMMEL STI !!!

Skjebnen til ein ung lærar...

Av *Andreas Steinberg*

Lars Berentsen Flatestøl var fødd 21. juli 1849 i Flatestøl. Han var son av Berent og Berthe Sofie, f. Skjærpe.

Lars B. Flatestøl var peika ut til å vera lærar, og han hadde truleg gått på Seminaret. Etter dette var Lars lærar fleire plassar i Lund, også i Rusdal.

Ein lørdag ettermiddag i månadsskiftet januar/februar 1871 var Lars på veg heim til Flatestøl frå Rusdal. Rusdalsvegen gjekk over Steinberg på denne tida. På Rusdalsstrånnå og over Steinberg møtte Lars fleire av bøndene i Rusdal. Det hadde vore på Moi med hest og slede for å handla. Alle baud læraren brennevin, som skikken var, og Lars måtte og drikka – for ikkje å vera uhøfleg. Då han starta på Skårebakken var han så drukken at han måtte setja – eller leggja seg. Der sovna Lars i snøen. Han vart svært nedkjølt og måtte ha hjelp for å koma seg til Flatestøl. Han hadde fått lungebetennelse, og han døydde 22. februar 1871 – berre 21 ½ år gamal.

Lars B. Flatestøl ville i sine heilt unge år gifta seg med Anne Steinberg – frå Åsen. Det var ikkje foreldrene interessert i og Anne vart i staden gift med Ole Steinberg - frå Skadlen. Det kjøpte gard på Haukland, og dei tok namna: Ane og Ola Haukland. Denne garden var det Olav Thunheim seinare kjøpte, og nåverande eigar er Knut Roald Thunheim.

Den dagen Lars B. Flatestøl vart gravlagt, låste Ane seg inne på kvistromet på Haukland og sat sørgjande ved ope vindu for i alle fall å få med seg lyden fra kyrkjeklokkene.

Kilde:

Ole Andr. Steinberg - gjenfortalt etter Soen Flatestøl.

Didrik Østrem forteller

Nedskrevet av Torbjørn Kjærmo

Didrik Østrem ble født 2. januar 1916. Han vokste opp på Østrem i Hovsherad. Fra barndomstiden og ungdomstiden er det mange minner. Skolehuset på Østrem ble bygget i 1918, og da Didrik gikk på skolen, var det 15 elever der. Lars Sætre-Gjendal var lærer, og Didrik husker ham bl.a. som en god skiløper. Han ville ha barna ut i lek og med på tur, men det var skralt med ski i den tiden, og fottøyet var i regelen tresko.

Når våren kom, var det en lette å få kaste treskoene. Hele sommeren var det å gå barbeint. Men det var fast regel at ingen fikk kaste sko og sokker før snøen hadde gått på Skjeggstadheia!

Juni kom med barkeriving. Barken ble tørket og senere knust med tust, slik at den kunne leveres i sekker. Det var fiskerne som brukte den til garving av garn. Så var det heieslått. 7-8 løer skulle fylles, og dessuten ble en del høy satt i stakk. Det ble også skåret lauv til vinterfor.

Lange og harde arbeidsdager

Med ti barn i familien, hadde foreldrene lange og harde arbeidsdager. Det meste av det som trengtes, skulle produseres heime på garden. Didrik husker

mor som spant og strikket, vevde og sydde klær, vasket og laget mat. Det ble dyrket korn og poteter, det ble jaktet og fisket. Kjøtt og fisk ble saltet ned. Ved til koking og oppvarming skulle hjem. Det var arbeid og atter arbeid og barna var selvfølgelig med fra de var så store at de kunne. Så fort vok-sen alder ble nådd, var det å dra dit lønnet arbeid var å finne. For mange jenter ble det gjerne å ta tjeneste i byen.

I 1936, da Didrik var 20 år gammel, kunne en dress kjøpes for 80 kroner. En findress kostet 120. For de fleste betydde det at en ny dress nesten var uopnåelig.

Didrik Østrem.

Når været slår seg løs

Det hendte at været viste seg fra en helt uvanlig side – den gangen som nå.

Slik var det en dag i juli 1934. Det regnet ikke. Fra svarte skyer strømmet vannet ned, og bekken fra Sætra ble en elv som tok nytt løp. Det gamle uthuset heime hos Didrik fløt av sted med hønene i! Samme dagen ble også kverna ødelagt, den som far til Didrik hadde malt på så sent som i 1922...

Anleggsarbeid

I krigsårene 1940 - 45, ble Didrik – som så mange andre – utkommandert på arbeid. Først var han med på jernbaneanlegget ved Tronvik, i Klubben og Tron-åsen. Vaggene med masse ble kjørt ut med hest, og det ble kjørt fra begge tunne-lene til fyllingen i Lundevatnet. Stall til hestene var bygget i Tronvik.

All boring og opplasting foregikk for hånd. De flotte murene som fremdeles står der, solide og uforandret, ble laget av steinhoggere fra Østfold.

Arbeidet pågikk hele døgnet, i tre skift. Første skift startet kl. 06.00 og jobbet til kl. 14.00, andre skift gikk til kl. 22.00 og tredje skift fram til kl. 06.00 om morgenen. Hver uke gikk arbeiderne på et nytt skift, noe som skapte en uheldig arbeidsrytme.

Under arbeid i Klubb-tunnelen, omkom en mann fra Hovsherad. Didrik var ikke til stede da det hendte, men han var der den dagen i mars 1941 da en annen sambygding mistet det ene beinet. Et ras løsnat, og arbeidskarene prøvde å rømme unna. Det klarte de også, men det var som om en av steinene forfulgte mannen. Da han så snublet i skinnegangen og falt, traff steinen ham.

Senere ble Didrik flyttet til tunnelene mellom Sira og Gyland, hvor han var med på å støpe hvelv. Fire mann var på brettet når betongen skulle blandes. Dette var særdeles tungt arbeid.

Fra jernbane til gruve

Da jernbanen var ferdig i 1943, ble Didrik sendt til Knaben gruver. Det var i august, og han ble der til krigen sluttet. Bare en kort stund var han i selve gruen, så ble han kokk, selv om han aldri hadde hatt slikt arbeid før. Han lærte likevel fort at bare råstoffet er godt, blir det også god mat. De som arbeidet i gruen, hadde for det meste god kost, men det var stor forskjell på nordmenn og russere i så måte. Det var ikke så nøye med russerne...

Arbeiderne kom fra alle kanter av landet. Vanligvis oppførte tyskerne seg greit, og selv om det kunne være både vanskelig og dramatisk mange ganger, var det også mye moro.

Russerne var flinke med hendene. De laget småting som de prøvde å bytte mot mat. Det kunne være fugler som de spikket av tre, eller sko der de brukte deler av ødelagte transportbelter til såler.

Mange fra Lund jobbet på Knaben, og for å komme dit, ble det brukt forskjellige ruter. Noen gikk til Virak, fikk båtskyss over Sirdalsvatnet og dro videre over heiene. Andre syklet. Men Didrik reiste med tog til Store-Kvina og prøvde så å få skyss med lastebil videre.

Bombing

Didrik fikk oppleve det siste bombeangrepet på Knaben. Flyene kom i stor høyde og angrep i flere omganger. Han var i brakka da det begynte, men gikk til slutt ut og la seg mot en stein som sto på skrå. Han så bombene blinke på vei nedover, og kjente godt trykket i ryggen fra en av eksplosjonene. Lua fløy av hodet, men ellers merket han lite, og skadene etter angrepet var ikke store. Men lukten av svovel ble intens. Senere tok han en tur i området, men ble straks observert av to tyskere som ropte ham an. Mens den ene tyskeren kroppsvisiterte ham, sto den andre med geværet klart. De fant snart ut at han ikke var spion og lot ham gå.

En svært trist episode husker Didrik fra Knaben. En sambygdingen boret i et gammelt hull hvor det viste seg å være litt dynamitt igjen. Dette resulterte i en eksplosjon som nesten berøvet ham synet for resten av livet.

Skogshogst og vedkjøring

Etter krigen drev Didrik mye i skogen. Han var med på fløting i Solliånå, forbi Kvitingen og helt ned til broen i nordre ende av Rusdal. Han var også med på et lag som drev i Sageli på Hove. Der hadde han av og til nesten full dagsjobb bare med å file sager!

Men ved ble det også. Den ble kappet opp og kløvet på stedet, og deretter sendt ned gjennom lien til vannet i trerenner. Fra Hovesiden og over til Skjeggestad var det spent en stålwire. En stor pram ble brukt til å frakte veden over vannet. Det foregikk slik at karene satt på vedhaugen og dro seg fram etter wiren. Fra Skjeggestad til Moi ble veden kjørt med lastebil. Den frakten ble besørget av Asbjørn Eik.

Fra Hovsherad til jernbanestasjonen på Moi, kjørte Didrik selv mye ved. Spesielt nevner han "bilen a' Anton", en bil med ganske ubetydelige bremses som ikke alltid gikk til kvelds!

Didrik tok sertifikat i 1940. Også det ble en spesiell opplevelse, for ferdighetene var ikke store, og da han ble bedt om å stoppe i en bakke, kom han ikke i gang igjen.

Kommentaren til bilsakkyndige var treffende: – Du kan ikke kjøre! Svaret var like velplassert: – Nei, eg veid dæ! Men sertifikat fikk han likevel....

I 1956 kjøpte Didrik motorsykkel, en 150 kubikk til 2500 kroner. - Den var det fint å kjøre, minnes han. - Det følte så godt i svingene....

Timelønn kroner 2,50

Johannes Rasmussen, grunnleggeren av NOR-DAN, kom til bygda i 1925, og en av de første bygningene han satte opp, var Hovstun på Eik. Det skjedde i 1927.

Da Didrik i april 1951 gikk til Rasmussen og spurte etter arbeid, hadde han ikke mye erfaring som snekker, men han begynte som bygningsarbeider med

timelønn kroner 2,50. Han ble i firmaet i over tretti år, og drev med husbygging også utenfor kommunens grenser.

I 1956 var han med på å reise det som nå kalles "Gamlebygget" ved Kiellands Minde skole, og han var med da "Forbrugen" ble bygget på. Som bygningsmann har han ramlet ned et par ganger, men uten å skade seg nevneverdig. Han husker godt da han kledde et hus og til slutt sto på en kasse høyt til værs for å nå opp. – Plutselig veltet kassen....

Flere år arbeidet han bl. a. med eternitt, uten noen form for beskyttelse. Han sto der i røykskyen mens platene ble skåret til. Nå er det uhyggelig å tenke på.

Som pensjonist har Didrik vært frisk og rørig og ikke sengeliggende en dag.

På leit etter Lars Olsen Tagholdt

Av Mari Anne Næsheim Hall

Etter å ha vært med i Tagholdtmannen og drevet og gransket denne familien i over 2 år, så var det vanskelig å slutte. Derfor bestemte jeg meg for å leite litt etter Evens eldre bror Lars. Grunnen til at jeg lette etter Lars var for å finne ut hvor det ble av ham.

Lars ble født på Tagholdt den 3. feb. 1805 som Ole Ommundsen og Ingeborg Ramsli's tredje barn. Som skikken var ble han oppkalt etter sin morfar Lars fra Ramsli.

Lars ble gift 1. gang den 19. juni 1825 med Guri Torjusdatter Skogestad f. 1797. Disse to fikk barna: Ommund f. 1826, Inger Tonette f. 1828, og Torjus f. 1831 (han var tvilling med Thora som døde ved fødselen)

Den godeste Lars var også litt kriminell av seg, som sin far og sin bror Even. Faren Ommund og Lars ble tiltalt for tyveri den 18. januar 1833 sammen med Knut Torgrimsen Sætre.

Lars var tiltalt for følgende:

I 1829 for å ha stjålet et par langbusker og et stykke smør fra stølen til Asbjørn Wirak. Lars skulle angivelig også ha stjålet et stykke smør fra Erich Ommundsen Wiraks støl.

Sommeren 1831 stjal Lars et bandolær fra Knut Torgrimsen Sætre. Vinteren 1832 stjal han et par meier som tilhørte en kjelke på Wirak. I 1833 stjal han noe salt fra en kjøpmann i Flekkefjord, og 10 nye langljåer fra Asbjørn Tallachsen Skåland sin smie. Døra var forøvrig ulåst!

Lars nektet all kjennskap til disse tyveriene. Retten klarte ikke å få ham dømt pga. mangel på bevis. I ekstrarettprotokoll fra 1828-1835 stod det videre om Lars:

"Sagens øvrige omstændigheder og Tiltaltes slette Rygte gjør det meget sansynligt og vekker en høi Grad af Formodning om at han har beegaaet Tyveriet.

I anledning af tyveri A 1829, har 20de vitne Christian Olsen Sandstøl forklaret at medens han tjente hos Tiltalte, blev han en Dag befalet at være med i heien for at fiske. Da de kom paa Veien blev han befalet at være med til Støleusene de anførte Ting. Fullt juridisk Beviis er altså ikke framskaffet for dette Tyveriet, dog er Formodning for at Tiltalte har begaaet samme.

Med hensyn til tyveri B 1831, da er intet andet Beviis framskaffet end at Bandolæderet, som hang på Væggen kort tid efter Tiltalte havde været i Huset savnedes.

Angaaende anførte Tyveri C da har bemeldte Christian Olsen Sandstøl forklaret at Tiltalte for ham har tilstaaet at have begaaet samme, men imod

tiltaltes benægtelse kan heller ikke dette Tyveri ansees beviist. Og betreffende det un-der litra C 1833 anførte Tyveri, da har Vidnet Tollak Asbjørnsen Sollie forklaret at Tiltalte for Vidned har fortalt det samme, men da Tiltalte har benægtet saadant og intet videre Beviis er framskaffet, saa er i dette Tilfælde ogsaa kun en Formodning mod ham tilstede. Paa Grund af det saaledes Anførte formenes det at Tiltalte Lars Olsen Tagholdt maa blive at frifindes for videre Tiltale, dog at han in solidum med de andre Tiltalte betaler denne Sags Omkostninger".

Så Lars slapp unna mens faren måtte sone 2 måneder i tukthus.

Lars ble tidlig enkemann, kona Guri døde allerede den 25. juni 1837. Ved høsttinget i 1837 ble Osmund Ommundsen Skogestad oppnevnt som formynders for de 3 morløse barna.

I skiftet etter Guri fant jeg følgende ting som gikk ut av boet. 1 ku kalled Kory, 1 kakkelovn, 1 gryte, 1 halvbile, 1 mindre halvbile, 1 utet kar, 1 såkurv, 1 trestol, 2 små geiter, 1 mørk blak hoppe, 1 ko kalled Jenny, 1 rødflekket kvige, 1 hvit stut, 1 sortsidet kalv, 5 voksne geiter, 1 gryte på 3 skjæpper, 1 utekvern, 1 mindre utekvern, 4 melkeboller, 1 mindre brødkurv.

Lars levde ikke lenge i den hellige enkestand. Allerede den 5. juli 1838 giftet han seg på ny med Anne Cathrine Tønnesdatter Sandstøl. De fikk barna: Ole Gabriel f. 16. nov 1838 og Tønnes Andreas f. 1841.

Den 17. sept 1842 flyttet Lars og Anne Cathrine til Stavanger. Med seg på flyttelasset hadde de bare 2 av barna, Torjus fra 1. ekteskap og Tønnes Andreas som var da ca et år gammel. Lars fikk seg hus i Rosenkildehaugen 18 og der bodde de til de utvandret til Amerika i 1854.

Før Lars reiste til Amerika holdt han auksjon over sitt innbo. I avisen Stavangeren fant jeg følgende.

"Løverdagen den 8. april den førstkommende kl. 2 ettermiddag bliver efter forlangende af Lars Olsen Tagholdt paa Grund af hans bortreise til Amerika, offentlig Auction afholdt i Gjermund Johnsens Boes Huus paa Roskildehaugen over Reqvirenes Løsøre, bestaaende af flere klaffeborde, 2 Speile, 1 sengsted med Omheng, 1 Kanopebænk, 1 trækiste, 1 Birkestræes Comode, Bøger og Kjøkkentøi m.m. Conditionerene erfares ved Auctionen.

Stavanger Byfogdecontoir, den 24de Marts 1854".

Lars reiste til Quebec i Canada med familien fredag den 5. mai 1854. Skipet het Arendal og kaptein hette Paulsen. Det var 222 emigranter ombord. Og her slutter sporene etter Lars Olsen Tagholdt.

Indre Sandstøl og Espelistøl - perler å ta vare på

Av Torbjørn Kjærmo

Opplev Dalane er tittelen på Stavanger Turistforenings årbok 1999. Her finner vi et stort kapittel kalt Vigelandsheia. Det innledes med et to siders bilde av en skogsløe fra Indre Sandstøl, og bildeteksten lyder: "Området omkring Indre Sandstøl er et unikt kulturlandskap med mange rydningsrøyser, dreneringsveiter og tufter. Området bærer fremdeles preg av slåttebruk og beiting. To fine uteløer er bygd som ekte grindløer og har torv på taket".

Om Espelistøl heter det: "Espelistøl er et flott kulturlandskapsområde med steingarder, rydningsrøyser og utallige tufter. Det gamle våningshuset ble bygget i 1822 og er fremdeles i god stand. Innvendig er huset helt intakt med bl.a. kjøkken med stor grue. Et laftet stabbur står på en stor stein vegg i vegg med hovedhuset".

I 1952 ble Indre Sandstøl liggende øde, og tre år senere skjedde det samme med Espelistøl. En periode på 350 år med vokster, blomstring og høsting var over.

Indre Sandstøl

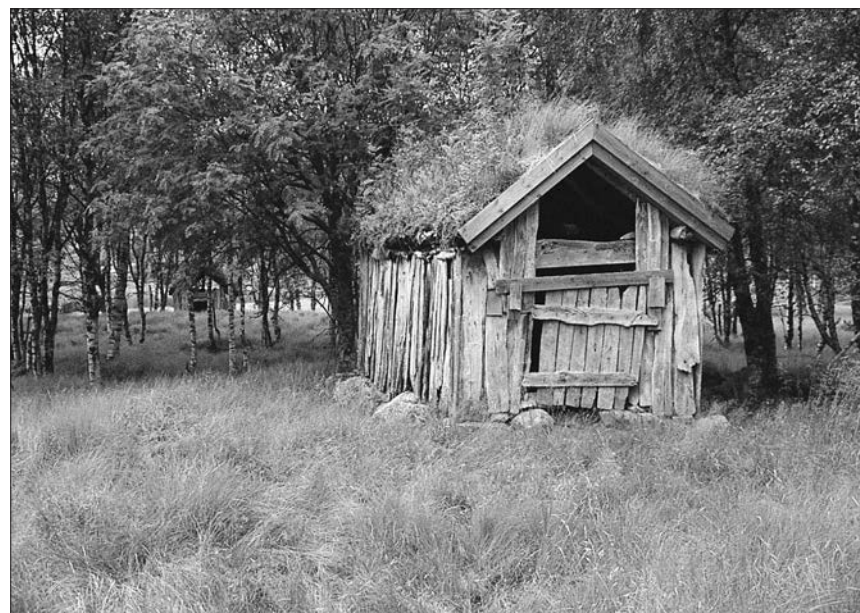
Gården var opprinnelig støl under Rusdal. Rydningen begynte rundt 1600-tallet, og Alf er den første personen vi finner nevnt. Bare Alf. Han var husmann og sto i skatteklasse mellom de "arme".

Men Indre Sandstøl ble etter hvert sett på som en god gård, og på det meste skal fjøset ha rommet 14 storfe og mange sauer og geiter.

Matrikelkommisjonen skrev i 1668: Nylig kjøpt fra kongen. God kornjord. God smalegang. Brensel til husbruk. Noe bjørkeskog for salg. Ørretfiske. Kvern.

Ved registrering i 1723 var det 3 storfe og 6 sauer på gården. I 1865 ble det tallet 8 storfe og tretti sauer. Da ble det også målt opp 7 dekar åker og eng og 7 dekar natureng.

Det ble dyrket korn og poteter. Kverna sto opprinnelig på sørsiden av Sandstølvatnet i et lite dalsøkk hvor den merkede stien nå svinger opp fra vannet mot Store Sandtjørn. En kanal ledet vannet fra bekken mellom Lille og Store Sandtjørn og ned til kverna. Senere ble kverna flyttet dit den står i dag. Når dette skjedde, vet vi ikke, men i en av stokkene i gulvet står årstallet 1898 skåret inn. Stokken ser imidlertid ut til å ha vært brukt før den havnet i kvernhusgulvet. Ved siden av kverna finner vi også en sag. Både sag og kvern har også her fått kraft fra et kunstig vannfall. Fra elven et stykke nedenfor Furbekktjern, ble det gravet en mer enn 200 meter lang kanal som førte vannet fram. Jobben ble gjort av "en mann uten navn", en av de mange med innsikt og

Gammel løe ved Indre Sandstøl. Foto: Armin Stock.

arbeidskraft, men uten penger, tvunget til å ta det som måtte by seg. For kosten i noen sommeruker og et par støvler, skapte han en ny hverdag på Indre Sandstøl.

Mye av vinterforet til dyra ble hentet i utmarka, og vi vet at slåttene kunne vare helt til slutten av september. Da hadde graset for lengst begynt å gulne. Det tørket fort, og på gode dager ble det slått og høyet samme dag. Mye av høyet ble satt i stakk, men det fantes også mange små stokkeløer og grindløer i området. Fremdeles er det to igjen.

Tønnes Tollaksen Sandstøl

Den mest folkerike perioden på Indre Sandstøl var i tidsrommet 1837 - 1887. Da var det Tollak Tollefsen som drev gården. Han var gift to ganger og hadde til sammen elleve barn. Ett av disse barna var Tønnes, født høsten 1845.

16 år gammel ble han omgangsskolelærer, senere privatlærer i Stavanger, redaktør og forfatter. Selv har han skrevet "Mine barneår", hvor vi får godt innblikk i hvordan det var å vokse opp på Indre Sandstøl. Her skal vi ta med en episode som forteller svært mye om Tønnes selv.

En sommer hadde faren tatt på seg å ha mange fremmede sauer i beite. Sammen med egne sauer og geiter ble det en flokk på ca. 150 dyr. Han hadde også fått tak i en gjetergutt, og Tønnes skulle "hjelpet til". Men etter en stund

måtte gjetergutten reise hjem, og da ble spørsmålet: Kunne Tønnes greie hele jobben alene? I så fall skulle betalingen være det største lammet i flokken når høsten kom!

Ja, Tønnes klarte det. Og lammet fikk han. Han skriver: "Snart var jeg og broder Torleif blevne enige om den handel: Han skulle give mig 1 daler for lammet og for den kjøbe mig en bibel i Flekkefjord. Vanskelig har jeg været lykkeligere i mit liv, end da jeg fikk denne nye bibel i mine hænder, og man han stole paa at det blev bibellæsning i Sandstøl den vinter".

Den høsten fylte Tønnes elleve år.

Han er en skikkelse som fortjener en egen artikkel. Den vil komme i et senere nummer av Ætter-mål.

Tragedie

Det er tredje juledag 1861. På Indre Sandstøl er flere slektninger på besøk. Sandstølvatnet ligger med blank is. Peder, en eldre bror til Tønnes, er den dagen tjue og et halvt år.

Igjen lar vi Tønnes selv fortelle:

"Jeg og Peder huggede og drog ved til rette i den lille dal nede ved Kvidingskiftet, og far kjørte den hjem over vannet paa den blanke is. Vi skulde hjem til dauren. Hjem over vandet satte far og jeg os på lasset, medens Peder valgte skøiterne, hvorpaa han var en liden mester. Far og jeg kjørte hjem, men Peder kunde ikke forlade vandet; han fortsatte med sine kast og rundsvingninger.

Just som vi havde spist, kom søster Grethe grædende og raaber: "Peder er i vandet!" Alle i forskrækkelse ud. Det var i osen for Kvernhusbækken paa hin side af vandet. Far og jeg løber afsted paa hoserne, medens de andre tænkte på tauge og andet. Jeg stiler lige mod osen, far bøier af. Jeg gik, til isen gik i bugter under mig. Gud ved, hvad som holdt mig oppe. Jeg syntes at skimte ham under isen; jeg ved ikke om det var saa. Da far saa hvor jeg var, skreg han: "Gaa ikke!" "Jeg kan ikke lade være." "Det er verre, at miste eder begge", og jeg adlød. Men det var forfærdelige øieblikke. Far stod og rev seg i skjæg og haar. Så kom Torleif og morbror med tauge. Jeg fik et om livet med knuden på ryggen! Jeg nærmer mig stedet udenfra; isen brister; men den er for sterk for mig at bryde igjennem. Mine næver slår saa blodet rinder, men nei! Han må tages fra landsiden. Med kvernhusdøren mellom mine fødder går jeg ud. Jeg svømmer; tau-get strammes; de, som holdt i enden, vader til under armene; men jeg kan ikke nå stedet for der at gå til bunds og søge. Havde jeg bare nået et par favne til! Nu kunde jeg ikke mer. Det kolde vann hadde gjort mig så kraftløs. Jeg lader mig synke, og de drager mig tillands.

"Kan jeg gjøre mer for Peders liv?" spurgte jeg. Jeg maatte ha det besvaret før jeg kunde gaa. "Nei!" skreg de, "se at komme hjem". Mine våde ben vilde fryse fast i isen, men jeg gik. Saadan var kulden. Paa veien traf jeg mor, som Torleif fikk med sig hjem. Han tog hesten og brakte snart en pram til stedet, og morbror fikk drage Peder opp med en rive; men livet var nok da for en hel stund siden udslukket. De rullede og arbeidede med ham, men forgjæves.

Det var et forfærdeligt stød for oss alle. Mor blev maaske aldeles knækket deraf. Hun blev ikke den samme mer."

Espelistøl

Som navnet sier, var også dette opprinnelig en støl. Den lå under Solli. Den gamle stien går i nokså rett linje mellom de to gårdene, over høydedrag og gjennom små dalsøkk.

Også her begynte rydningsarbeidet rundt 1600-tallet, og den første fastboende vi hører om på Espelistøl, er Oluf Olsen, husmann, født 1610. I 1668 er Matrikelkommisjonens vurdering slik: Gården som kalles Espeli, finnes nå ryddet og bygget. En "skjønn" jord til åker og eng. God smalegang. Brensel og furuskog til husbruk.

Ved registreringen i 1723, var forholdene omtrent som på Indre Sandstøl, men om kverna heter det: Den minste som noen skulle ha sett. (Kanskje er det disse kvernsteinene vi i dag kan se utenfor kvernhuset.) I 1865 hadde Espelistøl 9 dekar åker og eng og 11,5 dekar natureng. Men dyretallet var likevel mindre enn på Indre Sandstøl. Det kan ha sammenheng med at utmarkslåten også var betydelig mindre. Dessuten heter det: Kornavlingen er usikker. Ubetydelig skog, men torv til brensel. Litt ørretfiske.

Eierskiftene på 17- og 1800-tallet kan tyde på at det ikke var så enkelt å drive Espelistøl. Sommeren 1827 ble gården solgt til to kjøpere og delt i to bruk.

Fra Espelistøl. Foto: Armin Stock

Asbjørn Eriksen Virak hadde bruk nr. 1, mens Ole Brynildsen Liland fra Bakke reiste nye bygninger litt lenger vest på bruk nr. 2. For Asbjørn ble det ikke mange år på Espelistøl. Allerede i 1834 flyttet han med kone og to barn til Slettebø ved Egersund. Ole Eriksen Skregeli overtok bruket og hadde det i over 20 år, uten likevel å bo der. Sommeren 1858 solgte han eiendommen til Villas Olsen fra Bakke.

Den endeløse veien hjem

Berte Serene vokste opp på bruk nr. 2. Hun var det fjerde barnet i en søskenflokk på sju. Den vinteren hun skulle fylt fjorten, gikk hun på omgangsskole i Solli. Der viste hun seg så interessert og flink at læreren ønsket å gi henne ekstraundervisning etter at de andre barna hadde gått hjem.

Det er 28. januar 1847. Berte Serene tar fatt på bakkene opp fra Solli. Det snør og blåser, men veien er ikke mer enn et par drøye kilometer, og siste biten er det mye unnabakke. Hun har gått her så ofte.

Men i høyden tar vinden hardt. Hun har været mot seg, og i dalsøkkene begynner fonnene å bli dype. Det durer rundt henne av vind som stadig øker, og skumringen faller på. Over det siste høydedraget vet hun at nå kjemper hun for livet.

Nede i Store Dalen orker hun ikke mer. Der finner de henne, men da er det allerede for sent.

Tretten fastboende på Espelistøl!

Den mest folkerike perioden på Espelistøl, kom i siste halvdel av 1800-tallet. I 1873 ble det født to barn. Først kom Anna på bruk nr. 2. Hun skulle bli den yngste i en søskenflokk på sju. Utpå høsten kom så Anna på bruk nr. 1. Hun var den førstefødte der, og skulle bli den som førte slekten videre. Senere fikk hun selskap av flere brødre. Den eldste av guttene var Ole, den nesteldste Aksel. Disse to ungene var det som drev henholdsvis Indre Sandstøl og Espelistøl til slutt.

I 1875 er det registrert tretten fastboende på Espelistøl.

I dag ligger steinene der som stumme vitner om pågangsmot, slit og utvikling. Vi finner mange og store rydningsrøyser, talløse meter med steingjerder, murte bekkkanter, svære heller lagt fint på plass som broer - og like fint har store og små blokker fått sin plass i murene til hus og uthus. I lien på sørsiden av bekken som kommer fra Raunlivatn, er det bygget en flere hundre meter lang kanal, delvis skåret ut, delvis murt opp, slik at det kunne bli mulig å skaffe kraft til et lite treskeverk!

Kvernsteinen i Trodledalen

Men hvem var han, mannen som en dag slet seg opp Storli, passerte Storlistøl og fortsatte myrdragene innover, vasset elven fra Sollivatnet og tok fatt på den kronglete stien gjennom Trodledalen?

Vi kjenner ham ikke. Vi vet bare at han skulle til Espelistøl. Børen på ryggen var utenom det vanlige: en stor kvernstein!

Det fortelles at han gled og falt. Kanskje det. I alle fall må kvernsteinen ha "slitt seg" fra tau eller bæresele, fått fart og trillet som et løpsk hjul ned skråningen. Første møte med en gråstein slår av en stor flis, neste kontakt gjør ødeleg-gelsen større. Ligger mannen der og følger med på hva som skjer? Det avgjø-rende sammenstøtet kommer. Kvernsteinen sprenges og bitene blir slengt i flere retninger før de legger seg til ro i blåbærlyngen.

Han som bar steinen, lot bitene ligge der de falt.

Samlet til ett rike

Det skulle bli familien på bruk nr. 1 på Espelistøl som gjorde Espelistøl og Indre Sandstøl til en enhet, slik det også er i dag. Villas Olsen kjøpte bruk nr. 2 på Espelistøl i 1893 og eide dermed hele gården. I 1906 overtok den eldste sønnen, Ole. Men da Indre Sandstøl senere kom på salg, flyttet Ole dit. Broren Aksel, som hadde vært noen år i Amerika, kom hjem og overtok Espelistøl.

Med utgangspunkt i artikkelen "To brødr på ein utpost" av Aksel E. Røyland, skal vi kort fortelle hvordan avslutningen ble for dem begge.

"Kjøtgrytene i Egypten"

I årevis kjempet Ole for å få vei til Indre Sandstøl. Flere ganger sendte han søknad til kommunestyret om dette, men hver gang var det avslag. Da skrev han til kongen. Men heller ikke kongen kunne gjøre noe! Han måtte henvende seg til ordføreren....

Så søkte Ole enda en gang, og nå dro hele kommunestyret til Indre Sandstøl for å se på saken. Dette var i 1930-årene. Den gangen sto det et stort, hvitmalt hus med skiferstein på taket på Indre Sandstøl, og da kommunestyre-presentantene kom, ble de møtt av Ole i helgeklær. I stuen sto bordet dekket. Han hadde fått to kvinnfolk til å diske opp med det beste som var. Etterpå ble det omvisning på gården, før det avgjørende møtet endelig ble satt ute i det fri.

Det ble ingen vei.

De siste årene ble en vond tid for Ole. Han ble dårlig til beins, og gikk til slutt med to staver.

En dag kom broren, Aksel, ut på kanten av Sandstøllia og "hoistet" ned til Ole slik han pleide å gjøre. Kom det svar, var alt som det skulle være. Denne dagen kom det ikke noe svar. For Ole lå i fjøset med brukket lårhals, og der hadde han allerede ligget ett og et halvt døgn!

Etter sykehusopphold og en tur innom gamleheimen i Lund, var Ole tilbake på Indre Sandstøl. "Eg måtte heim til kjøtgrytene i Egypten og vera konge i mitt eige rike", skal han ha sagt.

Da han igjen måtte forlate Indre Sandstøl, var det på bære. Han satt og så seg rundt. Han døde på sykehuset i Flekkefjord, 75 år gammel. "*Eg kan ikkje vera annanstads*"

På Espelistøl dreiv Aksel videre, men også han merket alder og sykdom. Vennlige mennesker hintet nok fram på om det ikke ville være lurt å flytte ned i bygda, men Aksel hadde svaret klart. Det var på Espelistøl han hørte til.

Vi gir Aksel E. Røyland ordet til slutt:

"Så var det sumaren 1955. Eit par heietravalarar kom framom husa hans. Dei tykte det var så uvanleg stilt inne i stova. Frå fjøset høyrde dei kyrne rauta og belgja og var mykje urolege. Men husbonden såg dei ingen stad. Dørene var ulæste, så han kunne ikkje vera så langt av lei. Etter å ha leita vel både inne i huset, låa og fjøset, tok dei dabbevegen ned til det vesle kvernhuset ved beken. Der låg han midt i vegen - død. Hadde sege saman der i motbakken. "Eit drama i fjellet", sa folk. To trugne vaktmenn på utpost var falne. Berre døden kunne makta å slita banda som batt dei til fjellgarden. Men freden rår der framleis, den som var så verdfull for dei to".

Skriftlige kilder:

Ingjald Mehus: Lunds Historie I

Tønnes Sandstøl: Mine barneår. (Fra Ætt og heim.)

Aksel E. Røyland: To brøt på ein utpost. (Artikkel)

Opplev Dalane. Stavanger Turistforenings årbok 1999.

Muntlige kilder:

Stanley Stenberg, Roy Stenberg.

Kvernhus i Indre-Sandstøl – Foto: Torbjørn Kjørmo